

ETNİSİTE KURAMLARI

DR. YAHYA KEMAL TAŞTAN*

Sosyal bilimler için göreceli yeni bir kavram olan, öznel ve nesnel değerlendirmelerin yanında tarihten sosyolojiye, antropolojiden müziğe ve tıbbaya farklı disiplinlere malzeme teşkil eden etnisite, bütün bu özelliklerinden dolayı tasnif ve tahlil düzeyinde pek çok sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Ulusla iç içe geçmişliği de etnisite kavramının ve kuramlarının ulusçuluk ile birlikte değerlendirilmesine yol açmıştır. Bunun yanında yukarıda belirtildiği üzere klasik sosyolojideki “*gemeinschaft*” ve “*gesellschaft*” ayrımı da etnik yaklaşımları etkilemiştir. Modernleşme ile birlikte cemaat (*gemeinschaft*) yapısının çözüleceğine olan inanç, 1950’li yıllardan itibaren dünyanın dört bir yanında ortaya çıkan etnik ulusçuluklar ile birlikte yerini, bu yapının incelenmesine bırakmıştır. Etnisite kavramının günümüzde geleneksel bağlılıklar ile neredeyse eş anlamlı olması bu gelişmelerin sonucudur. Modernleşmenin ve sömürgeciliğin çözemediği, aksine gelişmiş ülkelerde bugün dahi rastlanılan etnik ulusçuluklar ve hareketler, geleneksel bağlılıkların ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Bu minvalde etnisitenin doğasını, etnik aidiyeti ve kimliği belirleyen faktörleri incelemek fikri sosyal bilimlerde ağırlık kazanmıştır. “İlkçilik (*primordialist*) kuramı”, etnik bağlılıkların doğal, verili ve başlangıçta var olan/ilksel (*primordial*) olduğunu iddia etmiştir. Bu kuram karşısında *ilkçiliğin sefaletinden* bahseden araçsalcı (*instrumentalist*), inşacı (*constructivist*), Marksist ve Neomarksist felsefeden esinlenen kuramlar yer almaktadır. Dolayısıyla etnisite konusunda ileri sürülen görüşleri, ilkçi ve ilkçi karşıtı olarak iki grupta tasnif etmek mümkündür.

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Araştırma Görevlisi.

1. İlkçilik Kuramları

İlkçi görüşü benimseyenler, etnik kimliğin tarihî ve sosyal koşullardan bağımsız bir varlığa sahip olduğunu, ekonomik ve kurumsal düzenlemelerin bu varlığı yok edemeyeceğini ve bireylerin siyasi temayülleri üzerinde ilksel bağlılıkların önemli bir role sahip olduğunu ileri sürmektedirler. Buna göre etnik gruplar, doğuştan ve verili bir biçimde var olan, somut ve bağımsız oluşumlardır. Etnik grubu oluşturan bağlılıklar, ekonomi, siyaset, coğrafya, tarih gibi başka faktörlerle açıklanamaz. Tarif edilmeleri imkânsızdır.

İlkçi kuramları iki başlık altında incelemek mümkündür: İlki etnik grupların kültür, gelenek, dil, din, tarih gibi ayırt edici özellikler ekseninde şekillendiğini ileri süren ve kan bağını ön plana çıkaran *kültürel* görüştür. Buna karşın ikinci görüş genetik özellikleri ön plana çıkarmakta ve etnisiteyi, kıt kaynaklara ilişkin rekabet bağlamında akraba kayırmacılık (*nepotizm*) ile ilişkilendiren *sosyobiyolojik* görüştür.

a. Kültürel Yaklaşım

Kültürel görüş, etnik kimliği, bireyin iradesinden bağımsız olarak ele alır ve onu mensubu olduğu grubun özellikleri ile değerlendirir. Bir diğer ifadeyle, etnik kimlik, doğuştan, verili ve tarif edilemez niteliklerle kuşatılmıştır. Kimliği oluşturan ve sürekliliğini sağlayan etken de bu niteliklerdir. Bütün toplumlarda var olan ilksel, irrasyonel bağlılıklar kan, ırk, lisan, din, bölge ve bunun gibi unsurlara dayanır. Sadece üçüncü dünya ülkelerinde değil, modern devletlerde de etnik gruplar veya toplumlar, ilksel gerçeklikler üzerine inşa edilir. İlkçiler, etnik kimliğin, insanlığın tarihsel tecrübesinde derin bir kökü olduğuna inanır.

Edward Shills tarafından ortaya atılan ve daha sonra Clifford Geertz tarafından geliştirilen bu görüş, etnisiteyi oluşturan ve sürekliliğini sağlayan unsurlar olarak kan bağını esas alır ve kültürü verili olarak kabul eder. Buna göre etnik bağlar, insanların, aileleri ve diğer birincil grupların içinde yaşadıkları tecrübelerle belirlenmiş, "doğal" bir olgudur.

Shills, 2. Dünya Savaşına katılan esir askerler üzerine yaptığı araştırmalara dayanarak, din sosyolojisinden mülhem, *primordial* terimini ortaya atar. Ona göre, etnik oluşumu ve kimliği sadece kişisel özellikler değil, aynı zamanda başlangıçta var olan bağlar da (Shills düşünce kelimesini kullanmaktadır) etkilemektedir ve aslında bu ilksel bağlar diğerlerinden daha baskındır. Birey, varoluşundan önce başlayan bu süreç ve simgeler ile bir gruba mensup olabilmektedir. Durkheim'in mekanik ve organik dayanışma kavramları ile Tönnies'in cemaat ve cemiyet yararlanarak, söz konusu kavramlar yerine ilksel bağlılıkları ortaya koyar. Modernleşme, mekanik dayanışma ya da cemaat yapısını yok etse bile, toplumun özünü oluşturan çekirdek unsur (*hard core*) varlığını sürdürmüştür. Örneğin, nasıyon sosyalizm ülküsüne ve karizmatik lidere bağlılığı sorgular, savaşta askerlerin gösterdikleri başarıların ve fedakârlıkların, vatanseverlik veya parti

sembollerinden karşı duyulan bağlılıklardan çok komutanlara, ailelere ve takım arkadaşlarına olan bağlılıklardan kaynaklandığını ileri sürer. Askerlik için de cephe arkadaşlığı (*frontgemeinschaft*), ve eylem grubu (*kampfgemeinschaft*) türünden bağlılıklar vardır. Merkezî değer sistemleri, en küçük gruptan en büyüğüne bütün yapıları etkilemektedir. Bu değerleri tasnif ederken en önemlileri olarak kan, coğrafya, din ve fiziksel özellikleri sıralar. Bu durum Nazi askerleri yanında Amerikalı ve Sovyet askerler için de geçerlidir. Böylece üç farklı ideolojiye mensup askerlerin bağlılıklarının temelinde ilksel (*primordial*) olarak nitelendirdiği, kan bağına ve aileye dayanan sosyal ilişkilerin etkin olduğunu iddia eder (Shills 1957: 130-145). Shills, bu bulgulardan yola çıkarak “ilksel bağı” etnik ve ırksal özdeşleştirme sürecine uygular. Ona göre, “insanların, derinlerde yer alan, duygusal ve ilksel ilişkilere karşı belirli sosyotarihsel koşullar altında etnik ve ırksal kimliklerle tatmin edilebilecek değiştirilemez bir biyolojik ihtiyaçları vardır.” (Öztoprak Sağır-Akıllı 2004: 9).

Kültürel yaklaşıma en önemli katkı, bir antropolog olan Clifford Geertz'den gelmiştir. Geertz, ilksel bağlılıkları, birinci dereceden akraba bağlantılarını esas alan, ancak bunların ötesinde belirli bir dinsel topluluk içinde doğmaktan, belirli bir dili ve hatta bu dilin bir ağzını (diyalektini) konuşmaktan, belirli sosyal uygulamaların yarattığı sosyal varoluşun “verilerinden” kaynaklanan bağlılıklar olarak tanımlar (Geertz 1973: 259). Buna göre ilksel bağlar, varlığı ve doğruluğu sorgulanmaksızın kabul edilirler. Etnisiteyi oluşturan öğeleri varsayılan kan bağı, ırk, dil, bölge, din ve gelenek olarak sıralayan Geertz, bunların aslında duygularla ilgili olduğunu ileri sürer. Bu bağlılıklar, geleneksel toplumlarda olduğu gibi modern devlet yapısında da gizli bir güç teşkil etmektedir. Ancak ilksel bağlılıklar ile modern devletin vatandaşlığı arasında bir çatışma vardır:

“Sivil politika geleneğinin zayıf olduğu ve etkin bir refah yönetiminin ihtiyaç duyduğu teknik gerekliliklerin yeterince anlaşamadığı modernleşen toplumlarda, primordial bağlılıklar ön plana çıkmaktadır... Yeni devletlerin karşılaştıkları kabilecilik, gruplar arası ayrımcılık (komünalizm) veya dar çevrecilik gibi değişik biçimlerde adlandırılan sorunlar, diğer sorunlardan daha korkutucu ve tehdit edici olabilirler. Bu sorunları belirleyen şey ilksel ve sivil duygular arasındaki dolaysız çatışmanın kristalleşmesidir. Burada sadece rekabet hâlindeki sadakatler değil, aynı zamanda genel düzen içersinde ve aynı bütünleşme seviyesinde çatışan sadakatlerle karşılaşmaktayız. Yeni devletlerde de

Modernleşme,
mekanik dayalı
nışma ya da ce-
maat yapısını yok
etse bile, toplu-
mun özünü oluş-
turan çekirdek
unsur (hard core)
varlığını
sürdürmüştür.

diğer devletlerde olduğu gibi sınıf, parti, iş, sendika, meslek gibi rekabet içerisinde olan birçok bağıllık biçimleri vardır. Ancak bu tür bağlar aracılığıyla oluşan gruplar, millet olmaya aday ya da kendi başarılarına ayakta durabilecek toplumsal birimler olarak düşünülmemelidir... Ekonomik, sınıfsal veya entelektüel başkaldırı devrime yol açabilir ancak ırk, dil veya kültüre dayanan başkaldırı ayrılıkçılığa, kurtarımcılığa (irredantizm), birleşmeye, devletin sınırlarının tekrar çizilmesine ve hâkimiyet alanının yeniden tanımlanmasına yol açabilir. Sivil huzursuzluklar, devlet aygıtlarına yasal veya yasa dışı sahip olmaktan kaynaklanabilir. Oysa ilksel huzursuzluk daha derindir ve tatmin edilmesi daha zordur." (Geertz 1973: 261).

Tek dilli devletin neden istikrarlı ve çok dilli bir devletin neden istikrasız olduğunun sebebi gayet açıktır. Bir devlet, ortak duygu üzerine inşa edilir.

Geertz'in ifadeleri pek çok bakımdan önem taşımaktadır. Yukarıdaki alıntı dikkate alındığında ulusun ortaya çıkmasında etkin olan faktörün ilksel bağıllık olduğu görülür. Modernleşmekte olan devletlerde, etnik sınırların tehdidi ile ilksel duyguların önem kazanması, ulusçuluğa kadar uzanan bir sürecin başlangıcını teşkil etmektedir. Modern devletlerde de sınıf, parti, iş, sendika, meslek bağları gibi pek çok rekabetçi bağıllıklar olmasına karşın, bu tür bağıllıklar, kendi ayakları üzerinde duran büyük sosyal birimler olarak düşünülemeyeceği gibi, milliyetlik (*nationhood*) için adaylar olarak da düşünülmezler (Geertz 1973: 261). Ulus olmanın en temel koşulu, ilksel bağlara sahip olmaktır. Ona göre, bu türden bağların, modern toplumlarda siyasal üstünlük için kullanılması, patolojik olarak sıkıntılı olmasına rağmen, devletin ideolojik aygıtlarıyla eş zamanlı kullanılması, ulusal birliği oluşturabilir:

"Tek dilli devletin neden istikrarlı ve çok dilli bir devletin neden istikrasız olduğunun sebebi gayet açıktır. Bir devlet, ortak duygu üzerine inşa edilir. Bu ortak duygu, nedir? Kısaca belirtirsek, akraba oldukları duygusuyla yüklü olanları biçimlendiren ortak bir birliğin var olduğu hissidir. Bu his, çift taraflı bir histir. Bir yandan ekonomik çatışmalar veya sosyal derecelerden kaynaklanan büyük farklılıkları aşarak bireyleri son derece güçlü bir biçimde bağlar, diğer yandan onları türdeşleri olmayanlardan ayırır. Herhangi bir gruba ait olmak güçlü bir arzudur. Bu ortak duygunun varlığı, istikrarlı ve demokratik bir devletin esasıdır." (Geertz 1973: 260).

Ortak duygular, ilkel toplumlardan en gelişmiş toplumlara kadar toplumsallaşmanın ve birlikteliğin en önemli unsurudur. Ortak duygu bir kültürel sistemdir ve işlevlerini genellikle sembollerle yerine getirir (Geertz 1983: 90). Ortak duyguların sivil düzende dönüşümünü, ilksel duyguları bastıramayan ama on-

ları uyandıran siyasal modernleşmeyle sağlamak mümkündür. Geertz'e göre sömürgeci bir rejimden bağımsız bir egemenliğe dönüşüm, gücün yabancılardan yerlilere basit bir kaymasından daha çok şey ifade eder. Bu siyasal hayatın tüm modellerinin bir dönüşümüdür, vatandaşların ve vatandaşlığın da başkalaşımıdır. Modern öncesi Avrupa'nın aristokratik hükümetleri gibi kendi simgelerini biçimlendiren sömürgeci hükümetler, topluma uzak ve tepkisizdir; Onlar, yönettikleri toplumların dışında durur ve onlara keyfi, dengesiz ve sistemsizce davranırlar. Ama yeni devletlerin hükümetleri, oligarşik olmalarına rağmen popüler ve dikkatlidirler. Onlar, yönettikleri toplumların arasında (daha doğru bir ifadeyle ortasında) yer alırlar ve onları devamlı olarak daha kapsamlı ve amaçlı biçimde geliştirmeye uğraşırlar. "Kendi kendini yöneten" bir meşru otoritenin pek çok *fons et origo*'su (kaynağı ve kökeni) bu ilksel temelli "ortak birlik duygusu"ndan izler taşır Bu sayede halk, hayatın en mahrem alanları haricinde her noktaya dokunmaya başlayan özerk ve farklı bir siyasi örgütün tamamlayıcı bir parçası ve öznesi olur. Bugüne kadar mümkün olduğunca devlet meselelerinden uzak tutulan halk artık, siyasetin içindedir ve onun değerleri siyasetin malzemesidir (Geertz 1973: 270).

Yeni kurulan devletlerde tesadüf edilen çatışmalar da ilksel farklılık ve bu farklılığın bileşenlerine dayalı bağlardan kaynaklanmaktadır (Geertz 1973: 263). İlksel temelli siyasal dayanışmaların, yeni kurulmuş pek çok devlette derin kalıcı bir etkisi vardır. Ama bu etken hemen anlaşılabilir bir şey değildir. Bu konuda en iyi örnek Sri Lanka'dır. 1948'de kurulan ve 1962'de Birleşmiş Milletler'e katılan Seylon (sonradan Sri Lanka), bağımsızlığını büyük ölçüde bir mücadele olmadan, hatta çok fazla gayret sarfetmeden kazandı. Yeni devletlerin çoğunda olduğu gibi hiçbir hırçın ulusçu kitlesel hareketi yaşanmadı. Üstelik İngiliz güçleri bölgeden çekilirden bu tutumlarından dolayı Seylon halkına minnetlerini sundu (Geertz 1973: 270-271). Ancak Solomon Bandaranaike döneminde izlenen etnik ve kültürel Singala yanlısı politika, ülkeyi kargaşaya sürükledi. Sri Lanka'nın Singalileşmesine direnen Tamiller, etnik temelli bir mücadele başlattılar. Bugün dünyadaki en şiddetli etnik çatışmalardan biri sömürge döneminin bu sessiz, gürültüsüz ülkesinde yaşanmaktadır. Tamil Kaplanları, ülkenin kuzeyinde ve doğusunda Tamil Eelam adında bağımsız bir devlet kurmak için savaşılmaktadırlar (Wolf 2006: 69-71).

Kültürel yaklaşıma bir başka katkı, Harold Isaacs'a aittir. Francis Bacon'ın "idola tribus"undan (soy putu) mühlhem kaleme aldığı *Idols of the Tribe* adlı eserinde, her bireyin, belirli bir tarihsel zamanda ve bir grup içinde doğmasının sonucu olarak kazandığı bir "temel grup kimliği"nin varlığından bahseder. İlksel ilişkiler ve bağlılıklar bu kimliğin oluşumunda belirleyicidir (Isaacs 1975: 30). Bu kimlik etnik grup olarak adlandırılan şeyden türer. Isaacs'ın görüşü bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde, her bireyin "temel kimliği"ne katkıda bulunan birkaç öğenin var olduğu görülecektir. Temel kimliği oluşturan öğeler "fiziksel özel-

lik (deri rengini, boyu, saç tipi ve dış görünüşle ilgili *fenotip* özellikleri içerir), kişinin adı (bireysel ad, aile adı ve grup adı), konuşmayı ilk öğrendiği ve onunla dünyayı keşfettiği bir dil, kendisine telkin edilen din, içinde doğduğu grubun tarihi ve kökenleri, kişinin milliyeti veya etnik aidiyeti, doğduğu yerin coğrafyası, kişinin, kalıtımla kazandığı kültür” olarak sıralanabilir. Kültürel ve fiziksel özellikler arasında ayrıma giden Isaacs, kültürel özellikler kayboldu ya da inkâr edilse dahi fiziksel özelliklerin devam edeceğini ileri sürer:

“Bir birey adını değiştirebilir, kökenini inkâr edebilir ya da gizleyebilir, tarihini ihmal edebilir veya onu tekrar yazabilir, farklı bir milliyeti benimseyebilir, yeni bir dil öğrenebilir, ailesinin dinini bırakabilir veya yeni bir dini kabul edebilir, yeni ahlak kurallarını, felsefeleri ve yeni bir yaşamın tarzını kabullenebilir. Ancak bedenini değiştirmek için yapabileceği çok şey yoktur.” (Isaacs 1975: 37).

b. Sosyobiyolojik Yaklaşım

Fen ve beşerî bilimlerin sentezi olan bu bilim dalı, sosyal davranışların biyolojik temellerini konu edinen ve bu yöntemle etnisitenin doğasını ve oluşumunu açıklamaya çalışan Neodarwinci evrimsel bir yaklaşım sergiler. Sosyobiyologlar, çevre bilim, etoloji, nörobiyoloji, endokrinoloji ve nüfus genetiği gibi evrimsel biyolojiyi kapsayan biyolojinin çeşitli dallarından teorik fikirler ve deneysel keşifleri birleştirirler. Bu görüşün cevaplamaya çalıştığı temel soru hangi tür mekanizmaların, grup içi ve grup dışı oluşumlara katkıda bulunduğudır. Kalıtsal (genetic) farklılık, dostluk ve düşmanlık için anahtar bir etmen olarak ileri sürülür. Dil bilimsel ve kültürel semboller/işaretler, insanların içeridekiler (potansiyel iş birlikçiler) ya da dışarıdakiler/yabancılar (potansiyel düşmanlar) olarak kolayca tasnif edilmelerini sağlar.

Etnisiteyi ve milleti sosyobiyolojik yöntemle alan söz konusu teori, ırkın biyolojisi ile çağdaş toplumlarda ırkçılığın etiyojisini açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre toplumsallık, kendini kayırmacı (*nepotistic*) davranışta ifade eden biyolojik akrabalık mekanizması ile ilişkilidir. Milliyetçilik, hayatta kalabilmek amacıyla kıt kaynakları kullanılmak uğruna verilen rekabet sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu rekabet sürecinde etkin bir rol oynayan akrabalık ve akraba seçimi, etnik ve ırkçı duyguların biçimlenmesini sağlamaktadır (van den Berghe 1994a: 37). Akraba seçimi, insanın doğasında var olan bir gerçekliktir. İnsan dolaysız olarak kendi üremesi yoluyla veya dolaylı yoldan belirli oranlarda genlerini paylaştığı akrabalarının üremesi yoluyla neslinin çoğalmasını amaçlar. Bu nedenle kooperatif davranışlar ve birbirlerine genetik olarak bağlı oldukları oranda bir diğerinin koşullara uyum sağlamaları beklenebilir. Akraba seçiminden anlatılmak istenen budur. İnsanlar nepotiktir. Sosyallik, ayırım ile eş anlamlıdır. İnsanoğlu, akrabalarını akraba olmayanlara, yakın akrabalarını da uzak akrabalarına tercih eder. Bu bilinçli olabileceği gibi, bilinçsiz de olabilir. Akraba seçimi işlevsel olmak için bilinçli olmayı ön koşul olarak gerektirmez (van den Berghe 1994a:

15-36). Bu minvalde fedakârlık da genetik yakınlığın derecesi ve kâr/maliyet oranı ile doğrudan ilişkilidir. Fedakârlık, genetik bencilliğin en uç biçimidir. Akraba seçimi ve kayırmacılık, ilişkili olmayan organizmalara yapılacak fedakârlığı biyolojik bir israf olarak değerlendirir. İnsanlar, yaşam mücadelelerine faydası olmayacak bu israfların önüne geçmek için güvenilir ve az maliyetli ayırım mekanizmaları geliştirir. Bunlar genellikle biyolojik ya da kültürel dir. Fiziksel farklılığın belirgin olmadığı durumlarda kültürel unsurlar tanımlayıcı ve ayırıcı işlevler üstlenir. Komşu grupların, fiziksel olarak benzediği yerde kültürel işaretleme, grup üyeliğini değerlendirmede kalıtsal özelliklerden daha etkin bir işleve sahiptir (van den Berghe 1996: 60-61). "Kültürlenme (enculturation) sayesinde bireylerin davranışına şekil veren kurallar ve değerler, neredeyse sınırsızca plastik ve keyfî bir sistemi olarak evrimsel bakış açısıyla kültürün, çevresel değişikliklere (bizim kendi yaratmalarımız da dâhil) geniş oranda çabucak uyum sağlamamız vasıtasıyla esnek ama tesadüfi olmayan mekanizma olduğunu kanıtlar. Özellikle kültür, insanı hızla adapte eden bir yoldur. O, davranışı doğrudan belirler, ama kalıtsal baskılar ile geniş sınırlar içinde belirlenen kendisidir. Kısacası genler ve kültür beşeri uyumu birlikte geliştirirler (...). bu argüman, özellikle insanla ilgili simgesel dil, öz bilinç, kültür vd. gibi şeylerin önemli evrimsel değerini azaltmayacak adaptasyonu üretmektir." (van den Berghe 1989: 295-297).

Sosyobiolojik yaklaşım, beşerî toplulukları, üç mekanizmayla ilişkili olarak inceler. Bunlar, akraba seçimi, karşılıklı ilişki ve zorlama (baskı) mekanizmalarıdır. Akraba seçimi, akraba kayırmacılık (nepotizm) eğilimlidir ve bireylerin, dolaylı ya da doğrudan üretim başarılarını azami dereceye çıkarmayı amaçlar. Etnisite, gerçek veya varsayılan bir ortak kökene göre tanımlanan bireylerin daha geniş bir akrabalık grubuna genişletmesiyle ortaya çıkar. Akrabalık/türdeşlik her zaman diğer değişmez/sabit faktörleri bağlayıcı bir unsur değildir. Çatışma veya iş birliği olasılığı da, insanların ne kadar yakından bağlı olduğuna ilişkin tahminlerde bulunmayı mümkün kılmaktadır. Üretim başarılarını arttırma eğilimi, çıkara dayalı karşılıklı iş birliğini ifade eder. İş birliği, normalde türdeşler/akrabalar arasında ortaya çıkar, ama bu dairenin ötesine de uzanabilir. Akrabalık bağlarının yokluğunda ve bütün gruplar süreçten çıkar sağlayabildiği zamanlarda iş birliği ortaya çıkar. Baskı kavramı ise, bir etnik grupta veya etnik gruplar arasında meydana gelen güç dengesizliğini ve tek yönlü güç kullanımını anlatmak için kullanılmaktadır. Bu durum çoğu toplumda ortaktır. Ama özellikle devletin ortaya çıkmasıyla artar.

Pierre van den Berghe, *The Ethnic Phenomenon* adlı eserinde etnisiteyi sosyobiolojik yöntemle ele alır. Sosyal ırkın biyolojisi ile çağdaş toplumlarda ırkçılığın etiyojisini açıklamaya çalışan Berghe, toplumsallığın, kendini kayırmacı (*nepotistic*) davranışta ifade eden biyolojik akrabalık mekanizması ile ilişkili olduğunu ileri sürer. Ona göre, etnisite ve ırk hayatta kalabilmek amacıyla kıt kaynakları kullanılmak uğruna verilen rekabetin bir sonucudur. Bu rekabet sürecinde

etkin bir rol oynayan akrabalık ve akraba seçimi, etnik ve irksal duyguların biçimlenmesini sağlar (van den Berghe 1994b: 97).

Berghe akraba seçiminin, insanın (daha doğru bir ifadeyle canlıların) doğasında var olan bir gerçeklik olduğu görüşündedir. Ona göre, “insan dolaysız olarak kendi üremesi yoluyla veya dolaylı yoldan belirli oranlarda genlerini paylaştığı akrabalarının üremesi yoluyla neslinin çoğalmasını amaçlar. Bu nedenle kooperatif davranışlar ve birbirlerine genetik olarak bağlı oldukları oranda bir diğerrinin koşullara uyum sağlamaları beklenebilir. Akraba seçiminden anlaşılmak istenen budur. İnsanlar nepostiktir. Sosyallik, ayırım ile eş anlamlıdır. Sadece bir aptal, herkese karşı fark gözetmeden davranır. Daima iyi veya kötü, güvenilir veya şüpheli arasında ayırım yapan insanoğlu, akrabalarını akraba ol-

Bu minvalde fedakârlık da genetik yakınlığın derecesi ve kâr/maliyet oranı ile doğrudan ilişkilidir. Fedakârlık, genetik bencilliğin en uç biçimidir.

mayanlara, yakın akrabalarını da uzak akrabalarına tercih eder. Bu bilinçli olabileceği gibi, bilinçsiz de olabilir. Akraba seçimi işlevsel olmak için bilinçli olmayı ön koşul olarak gerektirmez” (van den Berghe 1994b: 96).

Bu minvalde fedakârlık da genetik yakınlığın derecesi ve kâr/maliyet oranı ile doğrudan ilişkilidir. Fedakârlık, genetik bencilliğin en uç biçimidir. Akraba seçimi ve kayırmacılık, ilişkili olmayan organizmalara yapılacak fedakârlığı biyolojik bir israf olarak değerlendirir. İnsanlar, yaşam mücadelelerine faydası olmayacak bu israfların önüne geçmek için güvenilir ve az maliyetli ayırım mekanizmaları geliştirir. Bunlar genellikle biyolojik ya da kültürel dir. Fiziksel farklılığın belirgin olmadığı durumlarda kültürel unsurlar tanımlayıcı ve ayırıcı işlevler üstlenir (van den Berghe 1996: 60). Komşu grupların, fi-

zikel olarak benzediği yerde kültürel işaretler, grup üyeliğini değerlendirmede kalıtsal özelliklerden daha etkin bir işleve sahiptir. Ancak bütün kültürel işaretler aynı derecede etkin değildir. Bere, Basque etnisitesinin bir simgesi olabilir ama pek güvenilir bir işaretleyici değildir. Gerçekte Fransızlar, İspanyollar ve dünyada milyonlarca kimse bere kullanmaktadır. Askerî üniformalar, dost ve düşmanın uzaktan kolayca fark edilmesi için kullanılabilir. Ama onlar da hileye açıktır. Buna göre kostüm pek çok kez etnisitenin simgesi olarak değerlendirilir, ama asla bir ölçü olamazlar. Dövme giysiden çok daha fazla güvenilirdir çünkü kolayca kazanamazlar. Fiziksel görünüşünü sürekli değiştiren etnisitenin sünnet, diş törpüsü, dövme vb. gibi kültürel işaretleri ortakdır. Dil de ortak bir işaretleyicidir. Tam anlamıyla kültürel olsa da, yaşamın ilk evrelerinde öğrenilir. Erişkinlikte bir dili benimsemek ve öğrenmek zordur. Çünkü çok az insan ergenlikten sonra öğrenilen bir dilin sesbilgisini taklit etme yeteneğine sahiptir.

Biyolojik işaretler ise, tamamen farklı gruplar arasında etkindirler. Bu işaretlerden cilt pigmentasyonu, en yaygın işaretleyicidir. Çünkü en uzak mesafeden en görünür bir özelliğe sahiptir. Zulular ve Güney Afrika'daki beyazların arasında bu işaretler, kusursuz bir şekilde işlerler: Fenotip özellikleri değerlendirerek bir kimseye 500 metreden ateş edebilir. Yüzle ilgili özellikler (özellikle göz, dudak ve burun şekli) yanında, saç tipi ve fiziki boy da ayırıcı olduğu yerde kullanılır. Örneğin, Ruanda ve Burundi'de büyük grup farklarının boya göre işaretlendiği Hutu Tutsi-Twa ayrımında temel ölçüt büyük oranda boydur. Bu nedenle fiziksel ayırım, Ruanda'da Tutsilere ve Burundi'de Huttilere karşı soykırımsal hareket için üstünkörü bir esas olarak kabul edilmiştir. Özellikle Ruanda'da Tutsilere karşı onları ölçmek için dizden aşağıları kesilmek suretiyle bir vahşet sergilenmiştir. Naziler de Yahudilere karşı uyguladığı ırkçı politikada biyolojik işaretleri ve sünnet, sinagog katılımı, Davud yıldızı, soyadları gibi kültürel işaretleri kullandı. Bu nedenle Batı Avrupa'nın özellikle asimile olmuş gettolarında, Yahudileri Yahudi olmayan komşularından ayırırken çok zorlandı. Buna karşın Norveçliler ve İsveçliler, isteseler bile, birbirlerine karşı asla ırkçı olamazlar. Onlar karşısındakinin kim olduğunu anlamak için onu dinlemek zorundadır (van den Berghe 1996: 61).

Van den Berghe'ye göre, etnisite, günümüzdeki etnik grubu oluşturan insanların sayısı çok olduğu zaman bile ortak köken inancına derinden bağlıdır. İki grup arasındaki ayırım, sadece üyeliğin biyolojik veya kültürel işaretleyicilerinin görece belirginliğiyle ilişkilidir. Ancak her iki durumda da, işaretler kültürel olduğu zaman bile sosyal ilişki ortak biyolojik kökene dayanır. Etnik grupların ortak kökeninin çoğunlukla bir mitos olduğu ve biyolojik bir gerçekliğinin bulunmadığı ileri sürülebilir. Ama bir mitin etkili olması için ona inanılması gerekir. Bu nedenle bir etnisite mitine ancak etnik grubun üyeleri fiziksel görünüş ve kültürde yeterince benzerse inanılabilir. Japonya'nın imparatoru etkin biçimde Japon ulusun babası olduğunu iddia edebilir, ama Kraliçe Viktoria'nın Hindistan'ın annesi iddiası asla geçerli olmayacaktır. (van den Berghe 1996: 58.) Berghe bu durumu şöyle açıklamaktadır:

"İnsanların, neden hem dar bir anlamda, akrabalara ve hem de geniş anlamda etnik gruba doğru kayırmacı biçimde (nepotistically) davranmaya yöneldiği pek açıklanamaz. Kapsamlı uygunluğun azami dereceye çıkmasının sosyobiolojik paradigması, hem akrabalık hem de etnikliği kapsayan umut verici bir hipotezi sağlar. O sosyal bilimlerde sıkıntılı olan birçok problemi de titiz bir biçimde çözmektedir. Daha genel bir ifadeyle, o, kültür incelemesinin yeni bir yöntemini sunar. Kültürlenme (enculturation) sayesinde bireylerin davranışına şekil veren kurallar ve değerler, neredeyse sınırsızca plastik ve keyfi bir sistemi olarak evrimsel bakış açısıyla kültürün, çevresel değişikliklere (bizim kendi yaratmalarımız da dâhil) geniş oranda çabucak uyum sağlamamız vasıtasıyla esnek ama tesadüfi olmayan mekanizma olduğunu kanıtlar. Özellikle kültür, insanı hızla adapte eden bir yoldur. O, davranışı doğrudan belirler, ama kalıtsal baskılar ile geniş sınırlar içinde

belirlenen kendisidir. Kısacası genler ve kültür beşerî uyumu birlikte geliştirirler (...). bu argüman, özellikle insanla ilgili simgesel dil, özbilinç, kültür vd. gibi şeylerin önemli evrimsel değerini azaltmayacak adaptasyonu üretmektir: Daha doğrusu, bütün bu türe özgü özelliklerin doğal seleksiyon ile geliştirildiğini gösterecek ve eşsiz beşerî uyarılma stratejilerimiz üreten genlerle birlikte gelişmeye devam edecektir” (van den Berghe 1989: 295-297).

Sosyobiyolojik yaklaşımı toplumsal yapının temeli olarak değerlendiren Berghe, insan topluluklarını iki gruba ayırır ve bunları Tip 1 ve Tip 2 olarak adlandırır. Tip 1 adı verilen gruplar, atfedilmiş bir ortak kökenle tanımlanan, genelde kalıtsal ve endogami esaslı gruplardır. Kast, ırk ve etnik grupları içerir. Bunlarda âdet olduğu üzere kabile içi evlilik (endogamous) vardır. Fakat yakın

Kimlik mekanizması, belirleyici olmak zorunda değildir. Herhangi bir büyük grup için doğuştan sürdürülen hiçbir tercih yoktur. Dahası, uygun seçenekler tercih edilen grubun seçimini etkileyebilir.

çevreden evlenen akraba gruplarına bölünmüşlerdir. Bu sıralamayı şu şekilde yapmak mümkündür: çekirdek aile, sülale, klan, akrabalar. Kabile üyeleri, daha küçük akraba gruplarına bölünmelerine rağmen kendilerini dış dünya karşısında dayanışma içinde olan tek bir halk olarak görürler. Geleneksel dönemlerde Tip 1 grupları toplumla özdeştir. Birkaç yüz kişilik nüfuslar, kendilerini gerçek ya da farazi paylaşılan ortak bir kökenle, mitik kurucuların ya da yaratıcıların çocukları olarak algıladılar. Sürecin son aşaması etnisite ve nihayet ulus olmuştur. Buna karşın Tip 2 adı verilen gruplar ise siyasi partiler, sendikalar, meslekî kurumlar, spor kulüpleri ve okul-aile birliği gibi ortak çıkar üzerine kurulu birliklerdir.

Söz konusu tip tasnifi klasik sosyolojideki organik-mekanik yahut *gemeinschaft-gesellschaft* tasnifini hatırlatmaktadır. Berghe göre, “etnik grubun geniş akrabalığının gerçekten ya da varsayılan olması önemli değildir. Tıpkı küçük birimlerde olduğu

gibi akrabalık, ulusçuluk, kabilecilik, ırkçılık ve ethnocentrism olarak adlandırdığımız duyguların temeli olması için yeterlidir. Pek çok Tip 2 grupların rekabet içinde olduğu modern endüstriyel toplumlarda bile bu duygular hızlı ve kolay biçimde seferber edilebilir (van den Berghe 1994b: 98).

Belki de sosyal psikoloji başlığı altında değerlendirilmesi gereken konu ile ilgili önemli çalışmalardan biri de Paul Shaw and Yuwa Wong tarafından kaleme alınan *Genetic Seeds of Warfare* adlı eserdir. Savaş ve etnisite ilişkisini kapsamlı bir şekilde ele alan Shaw ve Wong, Afrika’da askerî darbelerde etnisitenin oynadığı rolden, modern savaşta ulusçuluğun (etnik olarak homojen toplumlarda) ve vatanseverliğin (çok etnili toplumlarda) seferber edici rolüne çeşitli olguları açıkla-

mak için sosyobiyojik yöntemlere başvururlar. Onlara göre, evrimsel zaman boyunca bireyler, güç dengeleri göz önünde bulundurdıklarından dolayı çekirdek (küçük) etnik gruplarından ziyade daha büyük gruplarla iş birliği yaparlar. Bu eylem, iradi ya da baskıyla (mağlubiyetle ve galibin karışımına zorlamasıyla) gerçekleşebilir. Daha büyük bir gruba ait olmak, onun için savaşmak, kapsamlı uygunluğu azami dereceye çıkarmanın öncelikleri ve mental gelişimle ilgili eğilimler, kültürel çevredeki önceliklere ve tercihlere bağımlıdır. Evrimsel zaman boyunca bağılıklar, psikolojik olarak bir kimlik mekanizmasıyla ilişkilidir. Kimlik mekanizması, devamlı olarak iki soruyu cevaplamaya çalışır: Birey, hangi gruba ait olmalı ve ne için savaşmalıdır? Eğer seçenekler, uygun değilse, eğer devlet gibi daha büyük bir grupta üyelik zorunluysa, bireyin savaşta gruba hizmetini gerektiren şiddetin ve sözleşmenin derecesi nedir? Bu soruları cevaplamak için, kimlik mekanizması, şeyleştirme ve buluşsal yöntem adı verilen iki bilişsel süreç aracılığıyla bilgiyi kültürel çevrelerden ayırır. Bu bilişsel yöntemlerin (belirli bir gruba özdeşleşmek ya da özdeşleşmemek) mesajı, duygusal yöntemlerle güçlendirilir. Güçlü grup birliklerinin eşzamanlı olarak üremesinde biliş ve duygu etkilidir. Tüm bireyler farklı zamanlarda oluşan (*epigenetik*) bir aygıtın parçalarıdır. Kimlik mekanizması, belirleyici olmak zorunda değildir. Herhangi bir büyük grup için doğuştan sürdürülen hiçbir tercih yoktur. Dahası, uygun seçenekler tercih edilen grubun seçimini etkileyebilir. Bununla birlikte kimlik mekanizması için seçenekler uygun değilse tercih edilen grup seçimini evrensel ilkeler etkiler. Bunun yanında uygun koşullarda kimlik mekanizması, tercih edilen-grup üyeliğinin seçiminde önemli bir işleve sahiptir. Doğal uyum, beş tanıma işaretleyicisi uygun olduğu zaman ortaya çıkar ve duygunun yoğunluğu bu tanıma işaretleyicileriyle ilişkili olduğunda güçlüdür. Tanıma işaretleyicileri, ortak fenotipler, köken, dil, vatan ve dindir. Beş tanıma işaretleyicisinin biri veya birkaçı ya da kimlik mekanizmasındaki bilişsel ve duygusal süreçler işlevini yitirdiğinde belirsizlik ortaya çıkar. Büyük bir gruba sadakat, otomatik olarak zayıflar. Kimlik mekanizması, en etkin biçimde etnik açıdan homojen bir toplumda (en az belirsizliğin olduğu toplumda) işlevini yerine getirme eğilimindedir. Kimlik mekanizması, belirsizliğin olmadığı koşullarda (kültürel etnik gruplar) işlediğinde, kuvvetli bir milliyetçilik ortaya çıkar. Grup dışındakilere karşı çatışmada seferberlik, nispeten kolay olduğu ve insanlığın eğiliminde süreklilikler savaşla büyük ölçüde görünür olduğu için kapsamlı uygunluğun öncelikleri, büyük grubun sınırlarının çıkarlarıyla ilişkilendirilir. Kimlik mekanizması, belirsiz koşullarda işlediğinde ise, çok-etnili devletlerde olduğu gibi, grup bağılılığını tehdit eder. Bu, güç dengesi düşünceleriyle şekillenen çevrelerde sorun olmaya başlar. Bağımlı olmayan bir grup, kapsamlı uygunluğun önceliklerini artırma ve korumada üyeleri tarafından güvenilir olmayabilir. Grup sadakati tehdit edildiğinde, kimlik mekanizması, sadakati bir alt grup üyeliğine yöneltmeye meyledecek, bu nedenle gruplar arası çatışma büyüyerek büyük grupta ayrılıkçı hareketlere ve

belki de iç savaşa yol açacaktır. Bundan kaçınmak için, kültürel teşvikler, kapsamlı uygunluğun önceliklerini artırmaya ve korumaya başlamalıdır. Bu durumda vatanseverlik ve savaş tipik olarak, liderler tarafından grup kaynaşmasını artırmak ve seferberlik amacıyla kullanılır (Shaw-Wong 1989: 109-110). Bu görüşü savunanlar kimlik mekanizmasının grup içinde etnik merkezçiliğe (*ethnocentrism*), grup dışında ise yabancı düşmanlığına (*xenophobia*) dayandığını ileri sürerler.

Sosyobiologlara göre etnisite veya ırk, icat edilemez veya hayal edilemez. O, idare edilebilir, kullanılabilir, sömürülebilir, vurgulanabilir, eritilebilir veya alt bölümlere ayrılabilir, ama tercihen endogami ve ortak bir tarihsel tecrübe ile bağlanmış daha önce mevcut bir nüfusla bağdaştırmalıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde sosyobiolojik yaklaşımın, hem ilksel hem de araçsalçı niteliklere sahip olduğu görülür.

2. İlkçilik Karşıtı Kuramlar

a. Araçsalçı Kuramlar

Araçsalçı kuramlar, genellikle etnik grupları ifade etmesine rağmen bu gruplara ilişkin değerlendirmeler ulusları da kuşatacak biçimde genelleştirilir. Araçsalçı kuram, etnisite ile ilgili açıklayıcı ve önemli bir işleve sahiptir. Ancak bu genelleştirmeler birtakım sorunlara da yol açabilmektedir. Bu nedenle söz konusu kuram özellikle etnisite ile olan ilişkisi bağlamında değerlendirilecektir.

Araçsalçı yaklaşımın cevaplamaya çalıştığı sorular, onların yaklaşımı ve etnisite konusuna katkıları hakkında ipucu verecek niteliktedir. Bu soruları şu şekilde sıralamak mümkündür: Cemiyet/topluluk hâline gelen etnik gruplara, etnik taleplere, etnik rekabete ve etnik çatışmaya bağlı olarak ortaya çıkan koşullar nelerdir? Bir etnik topluluğa bağlı hangi koşullar, milliyet gibi büyük bir arzuya yol açmaktadır ve başarılı olmak için neler gereklidir? Etnik gruptan ulusa doğru bir harekette halkların kültüründe, davranışlarında ve sınırlarında meydana gelen dönüşümler nasıl açıklanabilir? Aynı grupta zaman zaman etnik ve ulusal hareketlerin medcezirine tesadüf edilmesine rağmen, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde türlü türlü halk grupları arasında etnisite ve ulusçuluğun güçlenmesi nasıl açıklanabilir? (Brass 1996: 87).

Araçsalçı yaklaşımın ilk temsilcileri arasında Fredrik Barth'ı anmak mümkündür. Barth'ın yaklaşımında iki esin kaynağı dikkat çekmektedir. İlki, İngiliz sosyal antropolojisinin ortak grup teorisi fikridir. Bu görüş biyolojik süreklilik, grup üyelerinin, temel kültürel değerleri paylaşımı, grubun bir etkileşim ve iletişimin alanını oluşturması ve üyelerin, kendilerini bir gruba ait olarak tanımlaması ve ötekiler tarafından grup bağlamında tanımlanması esaslarına dayanmaktadır. İkincisi ise, davranışı ötekilerinde yarattığımız izlenim ve imajların aksine bir rol yapma becerisi olarak yorumlayan Amerikalı sosyolog Erving Goffman'ın etkileşimci (*interactionist*) teorisisidir. Barth'a göre etnisite, yalnızca

müphem bir kültürün ifadesi olarak değil, aynı zamanda sosyal organizasyonun bir biçimi olarak da düşünülmelidir. Bu yaklaşım her halükarda, kültürle ilgilidir ve gruplar arasındaki kültürel farklılıkları vurgular. Etnik grup ve kimlik araştırmalarının temel noktası, grup üyelerinin içerilmesi süreci ve grubu tanımlayan sınırdır. Sınırlar, simgesel ve sosyal içeriklere sahiptir. Bu nedenle sınırın korunması, etnik grup için gereklidir ve o ilksel değildir. O daha çok belirli çevresel, ekonomik, tarihsel veya siyasal koşulların bir sonucudur. Kimlik bakımından etnik gruplar, hem emik hem de etik olarak tanımlanır. Baskı, üyeler grubun parçası olduğunu kabul ettiği zaman oluşur. Kültürel özellikler, bir grubun üyeleri tarafından kendilerini diğer gruplardan ayırmak için seçilir, bu nedenle sınır tespit etmek, bir dereceye kadar keyfidir. Etnik gruplar yalnızca popüler arzularca değil ama aynı zamanda ve hatta daha ziyade etnik girişimciler ya da liderler tarafından seferber edilir. Barth'ın yaklaşımını izleyerek, etnisiteyi aşağıdaki gibi dört büyük düzeyde ayırmak mümkündür: Buna göre *mikro* adı verilebilecek ilk düzey, kimliğin, nasıl biçimlendiği ve diğer bireylerle etkileşimi bağlamında bireylerin nasıl deneyim kazandığıyla ilgilidir. *Medyan* düzey, grupların biçim ve seferberliğini sorgular. Bu aşamada anahtar odak, liderlik ve girişimcilik olmalıdır. Bu aşamada stereotipiler çoğunlukla önemlidir. *Medyan* düzey, bireylerin kimliklerini ifade etme biçimlerini şekillendirerek mikro düzeye bir baskı uygular. *Makro* düzey, güç kullanımı ve gücün tehdidi yanında devletin, yasal yapılar ve belirli politikalarla etnik grupları nasıl etkilediğiyle ilgilidir. İdeolojik düzeyde devlet, bilgiyi kontrol ve idare etmek ve belirli etnik/ulusal dünya görüşlerini etkilemek için geniş bir mekanizmaya (okullar, medya vb.) da sahiptir. *Global* düzey ise, Birleşmiş Milletlerin ara buluculuk, kolluk kuvvetleri ile sivil toplum örgütlerinin artan rolüne ilişkin insan hakları konusunda küresel araştırmaların doğuşuna dayanan son gelişmeler incelenir. Bütün bu unsurlar etnisiteye yeni bir boyut kazandırmaktadır.

Abner Cohen, etnisiteyi etnik gruplaşmalar arasındaki yoğun etkileşimin bir sonucu olarak değerlendirir. Buna göre etnisite, imtiyazlı olanların gücü kaybetme tehlikesine ve temel sosyal haklardan mahrum olanlar arasında güç kazanma uğrunda verilen mücadelede şekillenmiştir. Daha fazla ve daha acı mücadeleler, istihdam alanları, vergilendirme, sermaye, eğitim, siyasal konumlar gibi yeni stratejik konularda patlak verdi. Pek çok yerde bu yeni güç kaynaklarını ele geçirme olanağı etnik gruplar (Cohen kabile terimini kullanır) için farklıdır. Bölünme sonucunda oluşacak şey, etnik temelde olacaktır. Bu mücadelenin bir sonucu olarak, birçok etnik grup kendi kuvvetlerini harekete geçirir ve mücadelelerini daha etkin yönlendirmek için siyasal olarak örgütlenecekleri yollar arar. Söz konusu seferberlik sürecinde geleneksel kültürlere yapılan vurgu artar. Çağdaş şartlarda etnisite, yeni devlet yapısının içinde siyasal gruplaşmanın bir türü olduğu zaman, burada geleneğe ve etnisiteye dayanan bir ayrılıkçılık vardır (Cohen 1996: 83-84). Etnisite aslında geleneksel âdetler ve siyasal mekanizmalar

ve deneyimler gibi siyasal bir olgudur. İnsanlar, gelenekleri farklı olduğu için birbirlerini öldürmezler. Başka etnik gruba mensup insanların âdetleriyle dalga geçebilir, ama bu kendi başına, ciddi ihtilaflara yol açmaz. Eğer insanlar gerçekte, önemli kültürel farkların nedenlerini tartışırsa bu kültürel farklar, siyasal ayrımlara bağlıdır. Öte yandan insanlar, sadece ortak çıkarlarından dolayı çağdaş koşullar altında birbirlerinden ayrılmamaktadır. Sabo Hausaları, Yorubalar karşısında birleşmişlerdir. Çünkü birlikleri, ülkedeki varlıkları ve yapıları için gereklidir. Etnisite, ulus devlette veya herhangi bir resmî sistemde, siyasal hareketi gayriresmî biçimde düzenleyen tek şeydir. Bu tip gayriresmî örgütlenmiş siyasal gruplaşmaları, parapolitik yapılar olarak adlandırmak mümkündür. (Cohen 1996: 84).

Araçsalcılar açısından, etnik kimlik esnek ve değişken olduğundan; koşullara göre bir etnik grubun hem içeriği hem de sınırları değişebilir. Etnisite esnek

Etnik grupların sabit hiçbir sınırı yoktur. Onlar, boyutları koşullara göre değişen kolektif varlıklardır.

ve son derece uyarlanabilir bir araç olarak tanımlanır. Etnik grupların sabit hiçbir sınırı yoktur. Onlar, boyutları koşullara göre değişen kolektif varlıklardır. Bireyler ise, sürekli olarak tek bir etnik gruba atfedilemezler. Onlar aynı zamanda birkaç grubun üyeleri olabilirler. Bu nedenle etnisite, araçsalcılar tarafından dinamik olarak algılanır. Etnik toplumlar, dramatik sosyal değişimlerin yaşandığı modernleşme zamanlarında ve postendüstriyel toplumlarda belirli bir seçkin tabaka sayesinde yaratılır ve dönüştürülür. Bu süreç kaçınılmaz olarak hem etnik kategoriler içinde hem de farklı etnik kategorilerin arasında seçkinler, sınıflar ve önderlik grupları arasında siyasal güç, ekonomik çıkarlar ve sosyal statüler için rekabet ve mücadeleyi içerir. Paul

R. Brass'a göre etnisite ve ulus hakkında pek çok sosyal bilimci, modernleşme ve sanayileşmenin çok etnili toplumlarda genellikle eşit olmayan bir ilerlemeye ve bazı etnik grupların ve ülkenin bazı bölgelerinin diğerlerine nazaran bu süreçten daha fazla yararlandıklarına dikkat çekerler. Etnisitenin değişiminde ve farklılaşmasında başrolü seçkinler oynarlar. Buna göre etnisite, seçkinlerin iktidar ve çıkarlarını koruyabilmek için toplumda siyasal mitler yaratmalarının ve bu mitlerin manipüle etmelerinin bir sonucudur. (Brass 1996: 89).

Ancak farklı etnik gruplar veya kültürel yönden farklı bölgeler arasındaki eşitsizlik, toplumsal veya ulusal bilincin gelişmesini kendi başına teşvik etmez. Modernleşen bir ülkenin kırsal bölgelerinde standartlaştırılmamış yerel bir lehçeyi konuşanlar, dillerinin ihmal edildiğiyle ilgilenmeden dillerini konuşmaya ve herhangi bir dayanışma duygusu geliştirmeden tarlalarını ekmeye devam edebilirler. Onlar, şehir yaşamından uzaktadır. Çağdaş eğitim fırsatlarından, kitle iletişim ve ulaşım araçlarından daha az yararlanırlar. Bu nedenle çıkarları için ya

mahallî açıdan güçlü ekonomik, dinsel, ve siyasal seçkin tabakalarla ya da dış otoritelerle iş birliği yapmayı faydalı bulurlar. Güç kazanmak veya mevcut konumlarını muhafaza etmek için baskın bir etnik grubun dilini ve kültürünü benimseyebilirler. 19. yüzyılda Galler'de İngilizleşen Galler aristokrasi, Litvanya'da Polonyalılaşan Litvanya soylu sınıfı ve Transilvanya'da Macarlaşan Rumen soylu sınıfı bu açıdan çarpıcı örneklerdir. İçerideki seçkinler ile dış otoriteler arasında bu türden iş birliği, genellikle halk kitleleri arasında etnik farklara yol açar (Brass 1996: 89).

Etnik kategorilerden toplumların bu gelişme süreci, dillerin henüz standartlaşmadığı, dinsel grupların çok yapısal ve organize olmadığı, bölümlere ayrılmadığı, sosyal parçalanmaların yaygın olduğu çok etnili toplumlarda modernleşmenin erken aşamalarıyla yakından ilgilidir. Etnik gruplardan cemiyetler yaratma süreci, çeşitli uygun alternatiflerden oluşan özel lehçeler veya dinsel pratiklerin veya giyim tarzlarının veya tarihsel simgelerin seçimini içerir. Bir etnik grup siyasal eylem ve seferberlik sayesinde kendi gayretleri ile başarılı olduğu ve grubun haklarını koruduğu derecede bir ulus gibi kendini kanıtlayarak etnisiteyi aşar. Bu süreçte seçkinler, bir grubu temsil etmek iddiasıyla şahsi çıkarlarını ve grubun siyasal ve iktisadi konumunu korumayı ve geliştirmeyi amaçlarlar. Kültürel öğeleri kullanır, değiştirir ya da yeni öğeler icat ederler. Bu nedenle etnik öz bilinç, etnik temelli talepler ve etnik çatışma sadece, yerli ve dış seçkinler ve otoritelerin arasında ya da yerli seçkinler arasında meydana gelebilir. Endüstrileşme öncesi ve erken modern toplumlarda etnik özerkliğin gelişiminin teşvik ettiği seçkin mücadelesinin dört kaynağı vardır: Bunlar, yabancı bir fatih karşısında imtiyazlarını sürdürmeye teşebbüs eden yerel aristokrasi, farklı etnik gruplardan rekabetçi dinsel seçkinler, bir etnik grup içindeki dinsel seçkinler ve yerli aristokrasi, yerli dinsel seçkinler ve yabancı bir aristokrasi arasında gerçekleşir (Brass 1996: 89-90).

Etnik gruptan topluma dönüşüm, bazı grupların asla yapamadığı, bazılarının ilk olarak modern zamanlarda yaptığı, diğerlerinin ise zaman içinde farklı konularda defalarca maruz kaldıkları ve hâlâ da yaşadıkları bir geçiştir. İlk kategoridekiler Birleşik Krallık'taki Keltler, Hollanda'daki Frizyeliler, doğu ve merkezî Avrupa'nın Slav dilli Sorpları ve Wendleri kuzey Hindistan'daki Maithili dilli ve diğer pek çok lehçede konuşan halkları gibi başka halklar içinde kaynaşan yahut kaynaştırılan çeşitli "kayıp" halkları ve farklı lehçeleri konuşanlarıdır. İkinci kategori Galliler ve İrlandalılar, Avusturya-Macaristan'daki uluslar, Nijerya'daki

Etnisite, seçkinlerin iktidar ve çıkarlarını koruyabilmek için toplumda siyasal mitler yaratmalarının ve bu mitlerin manipüle etmelerinin bir sonucudur.

Ibolar, kuzeydoğu Hindistan'daki Naga kabileleri ve çağdaş Hindistan'daki pek çok dil toplulukları, Malezya'daki Malaylar gibi 19 ve 20. yüzyılların yeni oluşturmuş etnik grupları ve uluslarıdır. Son kategori ise, Yahudiler, Han Ulusu, Mısırlılar ve Batı Avrupa'nın büyük ulusları gibi dünyanın antik halklarıdır (Brass 1996: 87).

Kültürel unsurlar tarih boyunca varlıklarını korumuşlardır. Ancak zaman içinde işlevleri farklılaşmış ve çıkar çatışmalarının yoğunluğu arttıkça bu unsurlara yapılan vurgunun boyutu da değişmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kültür, seçkinlerin manipüle edecekleri semboller yumağıdır. Seçkinler, bu sembolleri çıkarları doğrultusunda yoğurarak kültürel değişim yaratmaktadır. Söz konusu değişim süreci, "etnik grup liderlerinin ve üyelerinin *doğru ücret* karşılı-

Kitleler, seçkinlerin manipüle ettiği öznel ve nesnel semboller ve mitler etrafında toplanır. Kolektif eylem ve kimlik, bireylerin çıkarlarını azami dereceye çıkarmaları ile doğru orantılıdır.

ğında kültürlerinin birtakım yönlerinden vazgeçtikleri veya ön yargılarını değiştirdikleri bir piyasa modeli olarak anlaşılabilir pazarlık süreci olarak değerlendirilir. Bahsedilen 'doğru ücret' tanımlaması, iş olanaklarından ücretlendirme politikalarına, kolektif haklardan bireysel haklara, sübvansiyon ve kredi kullanımından vergi kolaylıklarına ve hatta yasaya uygun olmayan durumlara kayıtsız kalınmasına kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır" (Sağır-Akıllı 2004: 13-14). Kitleler, seçkinlerin manipüle ettiği öznel ve nesnel semboller ve mitler etrafında toplanır. Kolektif eylem ve kimlik, bireylerin çıkarlarını azami dereceye çıkarmaları ile doğru orantılıdır. Nitekim "rasyonel seçim teorisi", bu anlayışın bir yansımasıdır. Rasyonel seçim teorisi, insanların gündelik hayatlarında ve eylemlerinde rasyonel ve kişisel çıkarlarına göre davrandıklarını varsayar. Aktörlerin eylemleri tecrübeler ve sosyal normlarla kısıtlanmıştır. Bu ne-

denle bireylerin davranışları kazançlarını/çıkarlarını artırma ihtiyacıyla ilişkili olarak açıklanabilir. Kolektifliğin temel bir sosyal birim olduğu yapısalcılığın ve işlevselciliğin aksine söz konusu teori, her zaman bireyi esas alır. Bireysel aktörler teorisinin hareket noktası olarak görülür. Gruplar ve kolektif davranış, aktörleri iş birliğine zorlayan kişisel çıkar açısından değerlendirilir.

Rasyonel seçim, en çok tartışılan ve tenkit edilen kuramlardan biri olmasına rağmen felsefi kökleri çok gerilere uzanan bir kuramdır. Kökleri Hobbes ve Locke'un toplumsal sözleşme teorisi, Bentham ve Mill'in faydacı ve aslında bencil, tamahkâr bir varlık olan insanın doğası görüşüne dayanır (Hechter 1988: 264). Ekonomik ve matematiksel kökenleri ise popüler oyun teorisi yanında Adam Smith ve neoklasik iktisatçılarda izlenebilir. Rasyonel seçim kuramcıları, kendi-

lerini metodolojik açıdan bireyselci olarak tanımlarlar. John Elster'e göre, *metodolojik bireyselcilik* ilkelerinde kolektif arzular ve inançlar yoktur. Bu nedenle hakikat yalnızca bireysel olgulara dayandırılarak açıklanabilir. Bu noktada en önemli sorun, etnisite ve bireyselcilik arasında ortaya çıkmaktadır. Eğer herkes bencil bir birey olarak davranıyorsa, toplum ve kolektif eylem nasıl mümkün olmaktadır?

Rasyonel seçim kuramcıları, etnik olgu denilen şeyin varlığına inanmaz. Michael Hechter'e göre etnik ilişkiler, nitelik olarak sınıf, din ya da statü ilişkilerinden farklı değildir. Bu ilişkiler gibi sosyal ve bireysel eylem de rasyonellik, asimilasyon, grup oluşumu vb. gibi tipik sosyolojik kategorilere göre tahlil ve izah edilebilir. Bu durumda etnik grupları farklı kılan şey, yalnızca kişisel çıkarlarını ve kazançlarını artırmak amacıyla aktörlerin bireyleri ve sosyal grupları ayırmak için kullandıkları kültürel ya da fiziksel farklılıklardır. Kuramcılar bireylere kıt kaynaklar, ekonomik çıkarlar, varlık, güç ve statü için devamlı rekabet hâlinde olan bireyler olarak bakarken, bu rekabet sürecinde etnisiteyi de grup üyeliği maliyetini daha ucuz kılan bir işleve sahip yapı olarak görürler. Bir diğer ifadeyle grup çatışması ya da tehdidi durumunda bireyler, etnik üyeliğe önem verirler. Özellikle savaş gibi olağanüstü durumlarda etnik bağların gücü fark edilir. Ancak bu durum büyük ölçüde durumsal faktörlerle ilişkili olarak açıklanabilir. Bu koşullar altında etnik gruplar iki önemli işlevi yerine getirir. a) Kolektif eyleme katılan aktörleri harekete geçiren cezalar ve mükâfatların merkezî kaynağıdır. b) Aktörlerin kâr/zarar hesabı belirli kolektif eylemlerin muhtemel başarısına derinden bağlıdır. Etnik gruplar, bilgiyi kontrol ederek bireysel aktörlerin uygun seçenek alanlarının sınırlandırılmasında hayati bir rol oynarlar. Bir başka ifadeyle bireylere grup üyeliğinin faydaları sunulur. Buna mukabil etnik grup, gözlem ve kontrol yoluyla üyelerinin tercihlerinde kısıtlayıcıdır.

Fiziksel ve kültürel farklar, etnik düşmanlıklarla derinden ilişkili olmasına rağmen bu düşmanlıkların doğası aktörler tarafından gerçek grup çatışmaları olarak algılandığından, grubun biçimlenmesinde önemli bir yer işgal etmezler. Banton'un işaret ettiği gibi, bu farklara bir anlam atfedilir ve sosyal grup biçimlenmesi, bireylerin kendi amaçları için kullanılır. Etnik temelde bir kolektif eylem yalnızca grubun denetim kapasitesine dayanmaz. Aynı zamanda o kurumsal kaynaklara, dayanışmanın yoğunluğuna ve biçimine, şiddete başvurmeyen taktiklerin benimsenmesine, kolektif kazançların eşit dağıtımına, grubun büyüklüğüne de bağlıdır. Hechter, olası bir etnik eylemin meydana gelmesinde bireysel güdülerin etkili olduğuna inanır. Etnisite, bireysel kazanç için mobilize ve manipüle edilebilen sosyal kaynaktan başka bir şey değildir (Hechter 1988: 264-279).

Söz konusu teori, insanların davranışlarının maliyetini en aza indirmesini ve çıkarlarını azami dereceye çıkararak sosyoekonomik koşullarını yükseltmek için hareket ettiklerini iddia eder. Etnik üyelik de maliyet ve çıkarların rasyonel hesaplanmasına dayanır. Rasyonel seçim teorisine göre etnik kimlik, her bireyi

kuşatan genel sosyal kimlik öğelerinden biridir. Sosyal kimlikler çok çeşitlidir ve koşullara göre bireyler farklı bir kimliği vurgulayabilecekleri gibi etnik kimliği de tercih edebilirler. Örneğin Almanya’da yaşayan bir Türk, bir başka Türk ile ilişkisinde bölgesel kimliğini (Yozgatlı, Ankaralı, Kırşehirli gibi) vurgulayabilir. Türk dünyasından bir Türk ile ilişkisinde ulusal kimliğini (Türkiye vatandaşı), Türk olmayan biriyle ilişkisinde etnik kimliğini (Türk) vurgulayabilir. Türkiye’de ise o, etnik kimliği dışında bir *Alamancı* olarak değerlendirilir.

Etnik ilişki/birleşmede bireysel tercihler önemli bir rol oynarlar. Buna göre bireyler, çıkarlarını azami dereceye çıkarmak için *-miş gibi* yaparlar. Bireyler, geleneksel bağlılıkların maliyeti arttıkça aynı amaçlara daha az maliyete katlanarak ulaşabilmek için alternatif araçlar arasında bir fayda-maliyet analizi yaparak -eğer daha akılcı bir seçenek mümkünse -etnik ilişkilere bağlanmayı reddedebilir. Kimi insanlar, faydalı olduğuna inandıklarından ötürü bir etnik üyeliği tercih ederken, kimi insanlar da dezavantajlar ya da aşırı maliyet içerdiği için etnik kimliğini inkâr eder ya da gizler. Yine bu minvalde rekabet teorileri de etnik hareketlerin yükselişini ve düşüşünü açıklamaya çalışır. Farklı gruplar, görece kıt kaynaklara (meslek, sosyal konum, statü vb.) ulaşmak için birbirleriyle yarıştığında kolektif eylemin temeli olarak etnik kimlikler ortaya çıkar ya da yeniden inşa edilir. Rekabetçi her bir grubun amacı, Max Weber’in, “sosyal kapalılık” olarak adlandırdığı süreçte kaynaklara özel bir erişime sahip olmaktır.

Kısacası araçsalcılar açısından etnik birleşme, ekonomik çıkarları artırmak için basit bir hiledir. Eğer selameti veya ekonomik çıkarları için uygunsuzsa birey, grup üyeliğini değiştirmeye hazırdır. Etnisite, grup üyelerinin çıkarlarının bir göstergesidir. Bu açıdan Marksist felsefenin sınıfları, baskın grupların maddi çıkarlarını gizlemeye çalışan bir hilesi olarak değerlendirmesi gibi etnisite de yanlış bilinç olarak değerlendirilebilir.

b. İnşacı Kuramlar

Hakikat eylemlerle mi inşa edilir? Dünya keşfedilmekten ziyade müşterek olarak icat mı edilmiştir? Bu sorulara olumlu cevap verme eğiliminde olanlar genellikle sosyal inşacı (*social constructivist*) olarak adlandırılır. Esasen araçsalcı yaklaşım içinde değerlendirilebilecek inşacı literatür, hem onun ateşin taraftarları olan sosyologlar hem de ona kuşkuyla yaklaşan eleştirmenler tarafından oluşturulmuştur. 20. yüzyılın son çeyreğinde şekillenen bu yaklaşım, postmodern sosyal bilim anlayışının bir yansımasıdır (Kukla 2000: VIII). Bu yeni bilimsel anlayış, ilköçil ve özcülüğe muhalefet, dünya çapında köktenci hareketlere ve Avrupa’da yükselişe geçen ırkçı akımlara karşı tepki olarak gelişmiştir.

Dinsel ayrımcılık, kültürel püritenlik ya da ulusçuluk, ırkçılık, etnik temizlik veya siyasal kabilecilik kılığı altındaki bütün mevcut özcülükler kapsama ve dışlama süreçlerini dogmalaştıran ve insafsızca uygulayan sosyal, siyasal ve sembolik eylem biçimleridir. Karl Popper’in tanımladığı gibi onlar açık toplumun ilkelerine kökten karşıdırlar. Özel-

likle Avrupa ve Amerika akademik çevrelerinde yaygın olan özcü karşıtı akım, yeni bilimsel bir anlayıştan çok daha fazla birşeydir. O, insanlığın gelecekteki gelişmesinin, değerler ve normlar hakkındaki büyük bir tartışmanın parçasını oluşturur. (Wicker 1997: 2).

Bu açıdan değerlendirildiğinde inşacı kuram, bilimsel postmodernizm sayesinde din, ulus, kültür gibi bütünlükleri çözmeye yarayan bir araç ve strateji hâline gelmiştir. Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" ve Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" adlı tezleri, batıda son zamanlarda üretilmiş en önemli stratejiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

20. yüzyılın ikinci yarısında edebiyat, kültür ve felsefe alanında ortaya çıkan yapısalcı söylem çerçevesinde, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, tarih gibi disiplinler aracılığıyla gelişen inşacı kuram, etnik grupları bir dizi sosyal, ekonomik ve siyasal süreçler karşısında değişken olarak değerlendirir. Bu nedenle de etnik kimliklerin değişmezliğinden bahseden ilkselci yaklaşıma şüpheyle bakar. İnşacı yaklaşımı benimseyenler iki temel savı kabul eder: a) Bireyler tek değil, çeşitli etnik kimliklere sahiptir, b) Kimlik bazı nedensel değişkenlere bağlı olarak farklılık kazanabilir. Bireysel kimlikler değişirken, bu bireyleri tanımlayan etnik gruplar ve etnik demografi de değişir (Chandra 2001: 7). Etnik, kültürel, veya ulusal bir öz gibi şeyler yoktur. Etnik gruplar, kültürler ya da uluslar gibi oluşumlar artık, insan eylemini oluşturan ve tanımlayan üst özneler olarak düşünülmemelidir. Onun yerine, tarihin ürünleri ve bu nedenle insanların çıkarları ile seferber edilen somut eylemlerin sonucu olarak yorumlanmalıdır. Böyle oluşumlar, sosyal aktörlerin kendi sosyal konumlarına bağlı olarak benimsenmiş inşalardır. Sosyal bilimcilerin bu ilkeyle açıklamak istedikleri şey, hangi sosyal aktörlerin, etnisite, kültür ve ulus düşüncelerinin oluşumuna katıldığını sorgulamak, bu tür bütünlüklerin gerçekleşmesinde kullanılan inşa stratejilerini ve yöntemlerini saptamaktır. Bu nedenle, sosyal sınıflar gibi, etnik gruplar, kültürler ve ulusların varlığının kendinden değil, kendisi için olduğu düşünülür (Wicker 1997: 1).

Postyapısalcı bakış açısından ilkçilik ve özcülüğün bilimsel sorgulaması, iki işleve sahiptir. Öncelikle primordializm ve özcülüğün verili olmadığına fakat belirli amaçlar için insanlar tarafından inşa edildiğini ve ikincisi, klasik dönem sosyal bilimlerinin, inşa kompleksine nasıl katkıda bulunduğunu belirtmek gerekir. Uluslar, kültürler ve etnik gruplar gibi kavramlar, modern çağın özcü ruhuna çok uygun düşüncelerdir. Sosyal bilimcilerin ellerinde inşacılık postmodernizmin tanımlayıcı bir karakteristiği olan yapı çözümçülüğün bir aracına dönüşür. Sosyal gerçekliğin inşa edilen doğasını gösterirken, bu süreci meşrulaştırmaya yarayan

Uluslar,
kültürler ve etnik
gruplar gibi
kavramlar,
modern çağın
özcü ruhuna
çok uygun
düşüncelerdir.

bilginin temelini oluşturan biçimlerin yapı çözümüne ihtiyaç vardır. Yapı çözümcü akım, klasik bilimsel yazılardan radikal biçimde farklı bir yaklaşıma ihtiyaç duyar. Onlar artık, gerçekliğin tanımlamaları olarak değil ama gerçekliği oluşturan özgün metinler olarak okunur. Bu nedenle dönemlerindeki ideolojiler ve ilişkilerin gücü kadar, yazarın niyetlerini de yansıtır. Edward Said'in *Orientalism* kitabı, Clifford ve Marcus tarafından yayımlanan eserlerde klasik dönemin etnograflarının, ırk, kültür ve etnik grup açısından ötekini nasıl tanımladığı bir başka ifadeyle gerçekliğin bilim tarafından yeniden nasıl üretildiği ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır. Aynı biçimde tarihçiler, ulusun bütünleştirici düşüncesinin yapısal çözümünü sunarlar. Bu suretle hayali bir cemaat olarak onun gerçek doğasını açıklamaya çalışırlar. Bu modernitenin projesini tamamlamak için

Postyapısalcıların gösterdiği gibi, kültürler, etnik gruplar, uluslar ve kimlikler, bilgi kuramlarının temel unsurlardır.

ihtiyaç duyulan ulusal ve yurttaşlık gerçekliklerinin üretiminde ulus fikrinin nasıl kullandıklarını açıklar. Ulusal köken mitleri, ulusal diller, ulusal duygular, ulusal âdetler, ulusal kurumlar ve ulusal ekonomiler inşanın parçası olarak görülür (Wicker 1997: 3).

İnşacı yaklaşım kuşkusuz, tarih ve gerçekliğin üretiminin temelini oluşturan mekanizmalara yeni bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Özellikle, "doğal olarak verili"nin üstünlüğünü ilan eden tarih, din, kültür ve pratikliğin pasif taşıyıcıları dışında sosyal aktör kavramına gerek duymayan bütün felsefe ve teleojilerden sıyrılmıştır. En iyi biçimde icat edebiyatı olarak tanımlanan yeni bilimsel yazının bir kısmı özellikle, veriliden inşa edilene radikal bir dönü-

nüşümün altını çizer. Bu nedenle sosyal, kurumsal ve psikolojik pratikler artık, insani eylemlerin ürünleri olarak değerlendirilmiş ve bunu icat sembolü altında analiz edilebilirlik izlemiştir. Gerçekten de icat, son yıllarda sosyal bilimlerde önde gelen metaforlardan biri oldu. Bu bakış açısına göre gelenek, kültür, akrabalık, heteroseksüellik, demografi, politika, ilkel toplum ya da ulus devlet insan aklının icadıdır. İcatçı yaklaşım aracılığıyla yapı sökümcü diğer konular, gündelik hayatı, pornografiyi, işçi sınıfını, hastalık, ölüm, âdet, çevre, sorumluluk, yoksulluk ve dayanışma gibi konuları da kapsamaktadır (Wicker 1997: 4).

İnşacı kuramın pek çok türü vardır. Ian Hacking'in araştırmasına göre, inşacı kuram başlığı altında değerlendirilebilecek altmış küsur yaklaşım bulunmaktadır (Kukla 2000: 1). Bunlar cinsiyet, hastalık, kadın mültecileri, geçmiş, duygular, gerçeklik, seri katillik, yazarlık, televizyon, uydu sistemi gibi oldukça geniş yelpazeyi kapsamaktadır. Ancak bunların hepsi de değişken grup kimlikleri ya da endojenlik sorunlarıyla tanımlanan etnik grupları içermezler. Söz konusu kuramı etnisiteyi değerlendirmesi açısından dört türe ayırmak mümkündür: Birinci tür,

etnik grup (ya da ulus) biçimlenmesine yol açan anahtar değişkenler olarak modernleşmeyle ilgili süreçleri dikkate alır. Buna göre değişken grup kimlikleri ve içsellik (endogeneity) meseleleri, yalnızca modernleşme aşamasındaki değişimlerin bir sonucudur. İkinci tür, kurumları vurgular. Özellikle belirli bir etnik kimliği tanımlarken onu, anahtar değişken olarak devletle ilişkilendirir. Bu türden bir yaklaşım, etnik grupların bir tür özel devlet-egemen ekonomiden kaynaklanmış olabileceğini ileri sürer. Üçüncü türden bir yaklaşım ise belirli etnik kimliklerin, devletten istenen bireysel ihtiyaçlara en verimli yanıt olarak patronaj konularında (iş, pazar, toprak) ortaya çıktığını savunur. Böylece değişken grup kimliği ekonomik bağlamdaki farklılıklarla açıklanabilir. Etnik grupların inşası ve yeniden inşasında anahtar değişkenin siyasal girişimcilik olduğunu savunan bir dördüncü tür daha vardır. Bu yaklaşım, değişken grup kimliğini her tarafa yayılmış bir sorun olarak değerlendirir (Chandra 2001: 8).

Postyapısalcıların gösterdiği gibi, kültürler, etnik gruplar, uluslar ve kimlikler, bilgi kuramlarının temel unsurlardır. Modernitenin bütünlleştirici düşünce modellerininin eleştirisiyle yaratılan yeni bir anlam biçimi olarak inşacılık, öyle kolayca ayırt edilebilir ki, onları aydınlatmak için hiçbir derin analize gerek yoktur. Yeni, büyümlü terimler, dönüşlülük, esneklik, aktarılabirlik, durumsallık, geçişkenlik, melezleme ve süreçtir. Sanjek'in işaret ettiği gibi, kültürün sürekli yaratımı, değişkenliğe, bağlılığa, yayılmaya, iç içe geçmişliğe, homojenleştirmeye, sapmaya, egemenliğe, direnmeye, yeniden biçimlendirmeye, yerlileştirmeye, kapalılıktan ziyade açıklığa, bütüncüllükten ziyade kısmiliğe, kendi sınırlarını aşmaya ve değişime bağlıdır. Buna göre kültür artık, insan eylemini belirleyen ve kimlikleri oluşturan bütüncül bir üst özne olarak değerlendirilemez. Özneler arası iletişimin ve sosyal hareketin örtük bir parçasıdır ve kurallar, stratejiler, çelişkiler, kısıtlamalar biçiminde uygun iletişim ve eylem yapılarını kuşattır. İnsani eylem tabii olarak dinamik olduğundan, kültür de daima değişkendir. Kültürel akışkanlığın sonucu, semantik bir prakseoloji ve sınırsız yorumlayıcı süreçle ulaşılabir bir pratiğin parçasıdır (Wicker 1997: 5).

Bir zamanların postyapısalcı eleştirileriyle bütün özcü öğelerinden arındırılan güçlü ulus kavramı bile varlığını, artık sadece ulusal kimliklerin inşasına yaran ve hem ulusal içlenmeyi ve dışlamayı tanımlayan ve meşrulaştıran kolektif eylem biçimi olarak ancak ulusçuluğun dinamik görünüşünde sürdürmektedir. Sonuçta etnik ve ulusal hareketler arasında artık köklü hiçbir fark olmadığı için iki kavram giderek iç içe geçmiş ve hatta birleştirici etnoulusçuluk kavramında kaynaşmıştır. Bu ahenk, milliyetçilikleri etnisitenin etkilerinden yoksun hayal etmenin imkânsız olduğu anlayışına dayanır.

Inşacı kuramın etnik kimliklerin toplumsal olarak inşa edildiğini ilişkin iddiası dikkate değer bir yaklaşımdır. Ancak Wicker'in de ifade ettiği gibi, mesaisini genellikle ilkçi-özcü karşıtlığına dayandıran inşacılığın da tutarsız tarafları bulunmaktadır ve madalyonun sadece bir yönünü göstermektedir. Bir kere bütün

bu yaklaşımları yeniden değerlendirecek yeni bir üst dile ihtiyaç vardır. Esasen her iki görüş de aynı hikâyenin tamamlayıcı parçalarıdır. Sonuçta etnik kimlikler genlere mühürlenmemiştir. Ancak bu iddia etnik kimliklerin bütünüyle değişebilir nitelikte olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü etnik kimlikler inşa edilmelerine karşın, bir kez biçimlenince yeniden inşa edilmeleri zordur. Bu yaklaşım inşacılığı ilkselciliğe ve özcülüğe yaklaştırmakta ise de yeniden inşa ve çoklu kimlikler konusunda bu iki görüşü reddetmektedir. Yeniden inşa mümkündür ama bu yeniden inşa için gereken koşullar modern çağlarda ve özellikle çatışma içindeki etnik gruplar arasında oldukça nadirdir. Bu minvalde etnik kimliklerin oluşumunu ve güçlenmesini sağlayabilecek dört etken sıralanabilir: 1. Etnik kimlikler, kitlesel okuryazarlığın gerçekleşmesiyle güçlenirler. 2. Etnik kimlikler, ötekiyle şiddetli bir çatışmayla güç kazanırlar. 3. Göçmen olmayanların kimlikleri, göçmenlerininkine nazaran daha kararlı bir biçimde sabittirler. 4. Etnik kimlikler nadiren yeni kimliklere dönüşebilirler. Bu eylem çoğunlukla ılımlı olana doğru bir seyir izler ve bu yöndeki gayretler barışı destekleyebilir (Van Evera 2001: 20).

İnşacı kuramın etnik kimliklerin toplumsal olarak inşa edildiğini ilişkin iddiası dikkate değer bir yaklaşımdır.

1. Etnik kimlikler, kitlesel okuryazarlığın gerçekleşmesiyle güçlenirler. Okuryazar olmayanların kimlikleri tekrar şekillenebilir ama okuryazar insanların kimlikleri çok daha karardır. Çünkü kitlesel okuryazarlık okuyucu kitlesinde kimliğin ortak biçimde yazılı ve birliktelik için gerekli bellek olarak

işlev görmesini sağlar. Yazılı bellek ve birliktelik ihtiyacı, sözel gelenekteki bir bellekten daha gelişmiş ve tekdüze karakterde bir kimlik yaratır. Hem gelişmişlik hem de tekdüzelik kimliği destekler. Bir kimlik ne kadar gelişmişse o kadar zengin tarihsel ve kültürel içeriğe sahiptir; önereceği daha fazla eser olduğu için daha fazla sadakat telkin eder.

Aynı zamanda etnik kimliklerin, bastırılmayı imkânsız kılan esnek bir yapısı vardır. Kimlik uzun süre etkin olmadan, keşfedilmeden varlığını sürdürebilir ama etnik girişimciler ulusun kutsal metinlerini oluşturmak için onu yeniden canlandırabilirler. Etnik kimlikler anka kuşu gibidir; yıllarca sakın, çöküntü hâlinde dirler ve daha sonra yanarak, gürültülü bir biçimde hayata geri dönerler. İskoç, Galler ve Breton ulusçulukları bütünüyle bu durumu yansıtır.

Etnik kimlikler üzerinde kitlesel okuryazarlığın pekiştirici etkisi, kitlesel eğitimin gerçekleştiği bölgelerde etnik asimilasyonun yavaşlamasında görülebilir. Avrasya'nın geçmişi, kaybolmuş etnik kimliklerle doludur. Hititler, Sümerler, Babililer, Fenikeliler, Akkadlar, Elamlar, Amoriseler, Edomiler, Moablar, Ostrogotlar, Vizigotlar, Vandallar, Partlar, Gepidler ve daha pek çok topluluk, tarihin puslu

sayfaları arasında kaybolmuşlardır. Buna mukabil 19. yüzyılda yaygınlık kazanan okuryazarlık ve edebî kültür ile Avrasyalı kimliklerin yok olmasından bahsedilemez. Kitlesele okuryazarlık, yazılı tarih ve kültür alt gruplar arasında da yayıldı. Bu nedenle 19. yüzyıldan itibaren Avrasya'nın büyük kitlesele okuryazar kimliklerinin yok olduğuna ilişkin hiçbir somut örneğe tesadüf edilmemektedir. Bu açıdan bakıldığında kitlesele okuryazarlık yayıldıkça kimlikler daha az değişecektir (Van Evera 2001: 20).

2. Etnik kimlikler ötekiyle şiddetli bir çatışma sayesinde güçlenirler. Çatışma, kayıtlı ulusal hafızaların duygusal etkisini arttırarak kimlik üzerinde pekiştirici bir gücü olduğu bilinmektedir. Ortak mücadele ve amme menfaati için fedakârlık gibi hikâyelerle dolu savaş deneyimi ya da mazlum halklar, bu trajedilerden kaçan halkların deneyimine nazaran daha güçlü bir "biz duygusu" yaratırlar. Bu nedenle "ulusal kâtipler" onu kaydettiği ve işlediğinde toplumda güçlü bir birliktelik duygusuna yol açarlar (Van Evera 2001: 21).

3. Modern zamanlarda göçmen olmayan etnik grupların kimlikleri, göçmen etnik gruplara nazaran daha güçlüdür. Göçmen gruplar süreç içinde kimliklerini yeniden oluştururken çoğunlukla asimile olurlar. Bu nedenle çoğu göçmen grupların etnik kimlikleri, büyük göçmen devletler (ABD gibi) içinde zayıflamaya yüz tutmuştur. Buna mukabil göçmen olmayan gruplar çoğunlukla daha az asimile olurlar ve modern zamanlarda göçmen olmayan grupların meskûn olduğu Asya, Avrupa ve Afrika'da etnik kimlikler daha kalıcı olabilmektedir.

Bu yapıyı anlatan üç deneysel ilke vardır: Ahlaki ilke, gönüllü bir şekilde göç ederek diğer kültürlerden insanlarla birlikte yaşayan kimselerin, diğer kültürlerle uzlaşmasının bir hak olduğunu ileri sürer. Bir göçmen öz seçim açıklaması, daha zayıf etnik kimliklere sahip bireylerin ana yurtlarını terk ederek göç etmeye daha istekli olduklarını ileri sürer. Böyle bir eyleme kültürel liderlerin başvurması neredeyse olanaksızdır, çünkü böyle yaparak kişisel kimlik duygularını da terk edeceklerdir. Sonuç olarak göçmen kültürleri, lidersizlikten dolayı zayıf etnik kimliklerden oluşmuştur ve bu nedenle kolayca asimile olurlar. Son olarak, devlet seçeneekli bir açıklama liberal ve hoşgörülü kültürleriyle devletlerin göçmen devletler hâline geldiğini, yabancı düşmanı (xenophobic) devletlere nazaran daha fazla göçmene izin verdiğini ve bu nedenle göçmenlerin daha hoşgörülü devletleri tercih ettiğini ileri sürer. Bu argümanı sürdürürsek, bu hoşgörülü devletler, göçmenlerine iyi davranmayı sürdürdükçe göçmenlerin baskıyla sertleşmemiş kimlikleri kolayca zayıflar (Van Evera 2001: 21).

4. Etnik kimlikler daha ılımlı hâle getirilebilir. Bir kimlikleşme süreci olarak Alman, Bask, Hırvat ya da Fransız gibi çoğu kimliklerin temel istikameti oldukça karardır ama kimliklerin yapısı ve niteliği yeniden inşa edilebilir. Kimlikler özellikle aşırıdan ılımlıya doğru tekrar oluşturulurlar. Örneğin Alman ulusçuluğu 1945'ten beri hegomanik niteliğini terk ederek ılımlı bir biçimde yeniden inşa edilmektedir. Almanya bir zamanlar komşularını tehlikeli ve hor görür; onlara hâkim

olma hakkı olduğunu iddia ederdi. Bugün bu dünya görüşünün yerini hiçbir egemenlik hakkı iddiası taşımayan ılımlı Alman ulusçuluğu almıştır. Diğer Avrupa ulusçulukları da İkinci Dünya Savaşından beri daha ılımlı bir yapıya sahiptir. Çünkü Avrupalılar, çoğunlukla eğitim aracılığıyla şovenizmi yayma politikasını terk etmişler ve Avrupa tarihi öğretimini müştereklik esasında yeniden yapılandırmışlardır (Van Evera 2001: 21-22).

İnşacılar, kimliklerin inşa edildiği iddiaları yanında, kimliklerin sabit olmadığı argümanlarını desteklemek için daha ileri giderek iki fikir daha öne sürerler: Buna göre bireyler çoklu kimliklere ve etnik kimlikler de geçirgen sınırlara sahiptirler. Ancak iki iddia da zayıf niteliktedir. Zira bireylerin çeşitli kimlikleri olmasına rağmen modern zamanlarda etnik kimlikler en baskın olan kimliklerdir

Son iki asırda bireyin klanına, bölgesine, dinine, devletine ya da Marksizmin çöküşünden beri politik ideolojiye olan sadakati gittikçe azalmıştır. Buna mukabil ulusal ya da etnik gruba sadakati ağırlık kazanmaya başlamıştır.

ve onlar bir kere önem kazandıktan sonra, bu önemini ve etkinliğini muhafaza etmeye çalışır. Son iki asırda bireyin klanına, bölgesine, dinine, devletine ya da Marksizmin çöküşünden beri politik ideolojiye olan sadakati gittikçe azalmıştır. Buna mukabil ulusal ya da etnik gruba sadakati ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu kuralın istisnaları bulunabilir ama bu güçlü bir eğilimdir. Çoğu etnik grup kenarlarından sızdırır. En kararlı kimliklerde bile başka gruplarda dış evliliklere rastlanmaktadır. Ama bu etnik gruplar arası çatışmanın sona ereceği anlamına gelmemelidir. 1992 öncesinde Sırlar, Hırvatlar ve Boşnaklar arasında grup dışı evlilik oldukça yaygındı, ama bu eğilim 1992-1995 yıllarında Boşnaklara yönelik katliamlardan sonra azaldı (Van Evera 2001: 22).

Günümüzde etnik siyaset alanında yapılan araştırmalarda bilhassa etnik şiddet konusu ağırlık kazanmaya başlamıştır. Örneğin, etnik gruplar arası savaş, devletin çöküşü sürecinde bir güvenlik ikileminin sonucunda ortaya çıkan anarşi olarak tanımlanmaktadır.

Anarşiyle ilgili bir başka anolojiyi ise, etnik savaşın bir taahhüt meselesi olarak değerlendirilmesidir. Çoğunluk olarak kabul edilen etnik grup, azınlığın haklarını gelecekte güvenilir biçimde koruyamazsa, gelecekte haklarının çığneneceği endişesini taşıyan azınlık grup, bugün isyan eder. Her iki düşüncenin temelinde de gruplar arası muhtemel bir savaş öngören senaryo yatmaktadır. Ama bütün bu senaryolarda nüfusun iki kesimi, net bir şekilde bölünmüş varsayılır. Bütün bireyler hangi kesime ait olduğunu bilir ve diğer bireyler de nereye ait olduklarının farkındadır. Bütün bireyler "biz" ve "öteki" tasnifini kabul eder. Biz ve öteki tasnifi ekzojendir ve etnik gruplar arası şiddetin öncülü-

dür. Etnik grupları, etnik şiddetten önce var olan ön üretimli (önceden imal edilmiş) varlıklar olarak değerlendirmekten ziyade, savaşın evvelki değişken kimlikleri pekiştirdiğini, bir kez pekişince etnik grup kimliklerinin şiddet koşullarında yeniden inşasının zor olabileceğini ileri sürer. Bu yaklaşımı bir adım daha ileri götüren Steva Van Evara'nın devletin sınırları ile ulus uyumlu olduğunda barışın daha muhtemel olması görüşü, homojenliğin etnik çatışma riskini azaltan bir araç olduğu iddiasını destekler. Homojenliğin bir kez yaratılan ve süreklilik arz eden bir yapı varsayımına dayanır. Bu görüş inşacı yaklaşımla uyuşmaz. İnşacı yaklaşım, etnik homojenliği tıpkı etnik heterojenlik gibi belirli koşullarda yaratılabilen ve sürdürülebilin bir yapay doku olarak değerlendirir. Bu nedenle etnik kimlik, sosyo-ekonomik koşullara ve yeni siyasal koşullara bağlı olarak yeniden inşa edilebilir bir niteliğe sahiptir (Chandra 2001: 9).

Ernest Gellner, Eric Hobsbawm ve Benedict Anderson, 1980'li yıllarda inşacı yaklaşımın önde gelen temsilcileri arasında yer almaktadır. Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk* adlı eserinde, ulusu uluslaşmanın bir nedeni değil sonucu olarak değerlendirmektedir. Ona göre uluslaşma ise sanayi toplumuna geçişin nedenlerinden kaynaklanmaktadır. Buna göre ulus, modern devletle birlikte ortaya çıkan, sanayileşmenin ihtiyaçlarının şekillendirdiği tarihsel bir kategoridir. Ona göre, "iki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak tanıyorlarsa aynı ulusa mensub demektirler. Bir başka ifadeyle, ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür" (Gellner 2008: 78). Hobsbawm da, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik* adlı eserinde ve *Geleneğin İcadı* adlı esere yazdığı girişte ulusçuluk ideolojisinin siyasi seçkinler tarafından nasıl inşa edildiğini ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. Gellner ile pek çok konuda uzlaşan Hobsbawm, milletleri asli ve değişmez bir toplumsal birim olarak değerlendirmez. Ulusların oluşumunda yapaylık, icat ve sosyal mühendislik etkin bir rol oynamıştır buna göre milliyetçilik, bazen önceden var olan kültürleri alıp onları milletlere çevirmiş, bazen de milletleri yoktan icat etmiş ve önceden var olan kültürleri tamamen yok etmiştir. Ulusçuluk modern bir kurgudur. Bu bağlamda devletleri ve milliyetçilikleri yaratan millet değildir. Analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelmektedir (Hobsbawm 2006b: 24). Anderson ise *Hayali Cemaatler* adlı çalışmasında ulusu, matbaa kapitalizminin gelişimi, resmî devlet dilinin oluşumu ve zaman kavramının değişimiyle açıklar. Ona göre bilinç tarzındaki köklü bir değişikliğin ifadesi olan ulusçuluk, daha eski bilinç biçimlerini unutmak ve kendi anlatısını yaratma durumudur.

Etnik kimliklerin ve ulusların inşasında ya da yaratılmasında devletin rolüne ilişkin verilecek en çarpıcı örnek "Sovyet milletler politikası"dır. Rus İmparatorluğu'nun "Ruslaştırma" siyasetinin yerini alan "Sovyetleştirme" politikaları, kimlik inşasında ideolojinin rolünü gösterdiği gibi, ulusçuluk anlayışları henüz şekillenmemiş Orta Asya ve Kafkaslar'daki halkların öznel bir anlam ifade eden primordial esaslı tanımlarının yerini nasıl nesnel bir tanımlamaya bıraktığının da

ispatıdır. 1926 yılında milliyetler komiseri Stalin, merkezî idare tarafından tespit edilen yaklaşık 200 etnik (*narodnosti* / uncivilized nation) ve ulusal (*natsionalnost* / civilized nation) kategoriden oluşan bir liste ile ülke çapında bir nüfus sayımı yaptırmıştır. Ancak gerçeklerle uyuşmayan bu liste, nüfus sayımında sorun yaratmıştır. Eski Rus İmparatorluğu'nun geniş topraklarında yaşayan halklara ulusları sorulduğunda alacakları cevaplardan emin olmayan görevliler, Orta Asya ve Kafkaslar'da bulunan memurlar, bölge halkına etnik kimliklerini sorduklarında aldıkları "Müslüman", "Sart" gibi cevapların ellerindeki liste ile uyuşmadığını görmüşlerdir. Verilen cevaplarda önceliği klan, kabile, din, gelenek (*byt*) ya da kişinin doğduğu yer oluşturuyordu (Hirsch 2005: 145). Kırsal ve göçebe halkların kendilerini bir uluslarının üyeleri olarak tanımlayacak "ulusal bilinçleri" gelişmemişti. Kişilerin emik tanımının, merkezî idarenin yaptığı etik tanımlarla uyuşmaması karşısında, sayım memurları bu tür "yanlış" cevapları kabul etmemişler; nesnel kriterlerden yola çıkarak onlara birer etnik kimlik atfetmişlerdir. Ancak bir süre sonra Stalin, bu kategorilerin çokluğunun ve muğlaklığının önüne geçmek için listeyi 60 etnik grup ile sınırlamıştır. Sovyet Rusya döneminde "biçimde ulusal, özde sosyalist" halklar inşası siyaseti ile çeşitli etnik gruplardan (*narodnosti*) uluslar (*natsii*) yaratılmıştır. Bu olay yalnızca Sovyetlerin idari yapısında değil fakat aynı zamanda halkların zihniyet dünyalarına da nüfuz etmiştir. Böylece ulus, kimliğin en temel işareti hâline gelmiştir. Bu süreçte, "egemenliğin kültürel teknolojileri" olan sınır tespiti ve nüfus sayımı önemli işlevler üstlenmişlerdir (Hirsch 2005: 146).

Milliyetler politikası, sosyalist cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin belirlenmesinde etkin bir rol oynamış ve bugünkü yapılanmayı şekillendirmiştir. Gerçekte bu politika anlaşılmadan bugünkü Rusya ve eski uydularının siyasal ve sosyal yapısını anlamak mümkün değildir. Sovyet sisteminin ve milletler politikasının kendine has bazı temel özellikleri vardır. Britanya ve Fransa gibi sömürgeci imparatorluklar, sömürgelerinde yönetimi yerel şeflerle ve yöneticilerle paylaşmalarına rağmen, bu yöneticiler daima yerli kalmış ve Londra'nın, Paris'in imparatorluk elit sınıfına asla dâhil olamamışlardır. Sovyetler de ise cumhuriyetçi liderler, bütün yönetici sınıfın tamamlayıcı bir parçası olmuş ve hatta bazıları Politbüroda da görev almışlardır. Doğal olarak en önemli kararlar Kremlin'de verilmesine karşın, yerel yöneticilere de önemli ölçüde özerklik verilmiştir. Böylece güçlü ve oldukça güvenilir bir yerel yönetim merkezleri ağı kurulmuştur.

Bu sistemde yerli ayrıcalıklı sınıf (*nomenclatura*) çifte bir rol oynamıştır. Öncelikle onlar parti ve devlet memurları olarak olarak tıpkı Moskova'daki meslektaşları gibi komünist bürokratlardır. İkinci olarak da geleneksel yerel yönetici ve koruyuculardır. Yönetim sistemleri dikeydir ve geniş bir tabandan beslenmektedirler. Bu nedenle Orta Asya'da cumhuriyetçi ve taşralı parti sekreteri geleneksel bir kabile ya da etnik liderin yerini kolaylıkla alabilmiştir. Bu konuma sahip liderler, mafya benzeri köklü bir ağ içinde kendilerine baba rolü biçilmiş yerel li-

derler ve patronlardır. Onlara sadakat çok önemlidir. Onun için bu liderler, Rusya'daki pek çok emsalinin aksine, Sovyet sistemi çöktükten sonra da konumlarını muhafaza etmişlerdir. Eski Cumhuriyetçi parti liderleri, Sovyetlerin çöküşünden sonra bağımsızlıklarını kazanan devletlerin başkanları olmuşlardır. Bu konuma komünist ideolojinin temsilcileri oldukları için değil, fakat deneyimli, devlet adamı, yerel kaynakları ve geniş ilişkileri nedeniyle gelmişlerdir (Mirsky 1997: 2). Bu açıdan bakıldığında Sovyet halklarında ulusçuluğun komünist ideolojinin tamamlayıcısı olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Olivier Roy, Sovyet sisteminde ulusçuluğu bir ideolojiden ziyade habitus olarak değerlendirir. Ona göre Sovyetlerde ulusçuluk, "içselleştirilmiş, ulusal çerçevenin işleyişini etkilemediği sürece özgün bir ideolojiyle yani komünizmle güzelce uyuşan bir yaşam tarzıdır." (Roy 2000: 10).

Bugün gelinen noktada ise, Soğuk Savaş döneminin ardından tek kutuplu dünya, yeryüzündeki çeşitli etnik grupların ulus devlet kimliğine bürünmesini kendi uluslararası çıkarları için uygun görmekte ve etnik gruplardan, kabilelerden yeni uluslar yaratma siyaseti gütmektedir (Fukuyama 2006a: 2). Fukuyama'ya göre, Kuzey Afrika'dan Balkanlar'a, Orta Doğu'ya ve Güney Asya'ya bir dizi zayıf ve başarısız devletler bırakan Soğuk Savaşın ardından ABD'nin ulus inşası sürecinde önemi artmıştır. Mülteciliğe, insan haklarının ihlaline, devletler arası ve iç savaşa, ilaç ve insan ticaretine kaynaklık eden bu başarısız devletlerin, 11 Eylül saldırısından sonra terörü destekledikleri anlaşılmıştır. Ulusal ve uluslar arası güvenliği sağlamak amacıyla Afganistan, Irak, Kosova gibi yerlerde yeni ulus devletlerin ve ulusların inşa edilmesi bu kaygılardan kaynaklanmaktadır. Nihayet ulus inşası olarak adlandırılan şey aslında devlet inşası (siyasal kurumların düzenlenmesi) ve ekonomik gelişmenin desteklenmesi olarak algılanmalıdır. Pek çok emperyal güç, sömürgelerinde uluslar inşa etmeye çalışmış ve bunda kısmen de başarılı olmuştur. Bugün de ABD bu inşa görevini üstlenmiştir. (Fukuyama 2006a: 3). Fukuyama'ya göre ulus inşası *yeniden-inşa* ve *kalkınma* gibi iki farklı süreci içermektedir. Yeniden inşa savaşın zararlarının giderilmesi ve savaştan zarar görmüş toplumların eski durumlarına kavuşturulmasını, buna karşın kalkınma adı verilen süreç ise, yeni kurumların tesisini ve istikrarlı bir ekonomik gelişmenin sağlanmasını ifade etmektedir (Fukuyama 2006a: 4-5). Bugün bu özellikleriyle ABD, "beyaz ırkın yükü"nü devralmış gözükmektedir. Ancak göze çarpan en önemli nokta ise kimi sosyal bilimcilerin de bu aşamada bir ulus mühendisliği vazifesini üstlenmiş olmalarıdır. Francis Fukuyama, tarihin sonunu ilan etmesinin ardından ulus inşası adlı çalışmalar kaleme almış ve hatta bu sosyal mühendisliğini biraz daha ileriye götürerek, geleceğin ulus inşacıları için kılavuz dahi hazırlamıştır. Fukuyama bu inşa sürecinin asla bitmeyeceği ifadesiyle kapitalist dünya lehinde tarihin sonunu belirleyecek ve dünyayı "medeniyet misyonerliği" vazifesiyle yeniden çizecek siyasal projelere meşru bir zemin hazırlamaktadır (Fukuyama 2006b: 231-244).

Etnisite kavramı, günümüz siyasal ve toplumsal hayatında belirleyici olan önemli kavramlardan biridir. Bu kavramı değerlendirmeden ulusu anlamak yahut yeni etnik oluşumları değerlendirmek mümkün değildir. Türkiye’de yeni toplumsal kimliklerin oluşumunda etnisite önemli bir yere sahiptir. Üstelik bu ülkede etnik oluşumlar, Marksizmden de etkilenmiş ve beslenmiştir. “Etnisite, Irk ve Ulus” başlığı altındaki bu yazının devamını Marksist etnisite teorileri oluşturacaktır. ■

Kaynakça

- ANDERSON, Benedict (1995), *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev., İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.
- BANTON, Michael (2007), “Max Weber on ethnic communities”, *Nations and Nationalism*, XIII/1, s.19-35.
- BARTH, Fredrik (1999), “Boundaries and connections”, *Signifying Identities* (ed. Anthony P. Cohen), London, New York: Routledge, s.17-36.
- BARTH, Fredrik (drl.) (2001), *Etnik Gruplar ve Sınırları. Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu*, çev., Ayhan Kaya-Seda Gürkan, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- BİLGİN, Vedat (2005), “Etnisite, Millî Kimlik, Tarih ve Toplum”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 80, Bahar, s.81-87.
- BİLGİSEVEN, Âmiran Kurtkan (1991), *Türkiye’ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler*, İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- BRASS, Paul (1996), “Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation”, *Ethnicity* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press, s.85-90.
- CHANDRA, Kanchan (2001), “Cumulative Findings in the Study of Ethnic Politics”, *apsa-cp (Newsletter of the Organized Section in Comparative Politics of the American Political Science Association)*, XII/1 (2001), s.7-11.
- CHESNUTT, Charles W. (2000), “What Is a White Man?” in Werner Sollors (ed.), *Interracialism: Black-white intermarriage in American history, literature, and law*, Oxford New York: Oxford University Press, s.37-42.
- COHEN, Abner (1996), “Ethnicity and Politics”, *Ethnicity* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press, s.83-84.
- CONVERSI, Daniele (2004), “Debate Can Nationalism Studies and Ethnic/Racial Studies be Brought Together?”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, XXX/4 (July), s.815-829.
- DİNÇ, Ahmet-Sedat Güneç (2006), “Yargıtay’ın Terör Listesine Süryani Örgüt de Girdi”, *Zaman*, 19.11.
- ERIKSEN, Thomas Hylland-Finn Sivert Nielsen (2001), *A History of Anthropology*, London: Pluto Press.
- ERIKSEN, Thomas Hylland (2002), *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*, çev., Ekin Uşaklı, İstanbul: Avesta Basın Yayın.
- ERIKSEN, Thomas Hylland (2001), *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*, London: Pluto Press.
- ERIKSEN, Thomas Hylland (2004), *What is Anthropology?*, London: Pluto Press.
- ERKAL, Mustafa E. (1995), *Sosyoloji (Toplumbilim)*, İstanbul: Der Yayınları.
- ERKAL, Mustafa E. (2001), “Etniklik ve Etnik Grup Kavramları Üzerine”, *Türkiye ve Siyaset*, Sayı: 3, s.33-40.
- FENTON, Steve (2001), *Etnisite. Irkçılık, Sınıf ve Kültür*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- FOWKES, Ben (2002), *Ethnicity and Ethnic Conflict in the Post-Communist World*, Gordonsville: Palgrave Macmillan.
- FUKUYAMA, Francis (2006a), “Introduction: Nation-Building and the Failure of Institutional Memory”, *Nation-building: beyond Afghanistan and Iraq* (ed. Francis Fukuyama), Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- FUKUYAMA, Francis (2006b), "Guidelines for Future Nation-Builders", *Nation-building: beyond Afghanistan and Iraq* (ed. Francis Fukuyama), Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- GEERTZ, Clifford (1973), *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.
- GEERTZ, Clifford (1983), *Local Knowledge*, New York: Basic Books
- GELLNER, Ernest (1992), *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev., Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil yayın.
- HECHTER, Michael (1988), "Rational choice theory and the study of race and ethnic relations", *Theories of Race and Ethnic Relations* (ed. John Rex, David Mason), Cambridge: Cambridge University Press.
- HIRSCH, Francine (2005), *Empire of Nations: Ethnographic and the Making of the Soviet Union*, Ithaca: Cornell University Pres.
- HOBBSAWM, Eric (2006a), "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek", *Geleneğin İcadı* (drl. Eric Hobsbawm-Terrence Ranger), çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- HOBBSAWM, Eric (2006b), *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HUTCHINSON, John -Anthony D. Smith (ed.) (1996), *Ethnicity*, Oxford: Oxford University Press.
- HUXLEY, Julian-Alfred C. Haddon (1936), *We Europeans: a Survey of 'Racial' Problems*. New York, London: Harper.
- ISAACS, Harold R. (1975), "Basic Group Identity: the Idols of the Tribe" *Ethnicity: Theory and Experience* (eds. Nathan Glazer & Daniel P. Moynihan), Cambridge: Harvard University Press, s.29-52,
- IŞIK, Yüksel (2005), "Alevilik, Ulus mudur?", *Radikal2*, 30.10.2005.
- KADIOĞLU, Ayşe (2005), "Türk Ulusal Kimliğinin Üç Ötekisi", *Radikal2*, 23.10.2005.
- KARPAT, Kemal (1973), *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, From Millets to Nations*, Princeton: Princeton University Center of International Studies.
- KERESZTESI, Rita (2005), *Strangers at Home. American Ethnic Modernism between the World Wars*, Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- KÖSEOĞLU, Nevzat (2005), "Millî Kültür-Mozaik Kültür ve Etnisite", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 83 (Kış), s.27-51.
- KUKLA, André (2000), *Social constructivism and the philosophy of science*. London: Routledge.
- MALEŠEVIĆ, Sinisa (2004), *Sociology of Ethnicity*, London: Sage Publications.
- MARX, Karl (2003). *1844 Elyazmaları. Ekonomi Politik ve Felsefe*, İstanbul: Eriş Yayınları.
- MCDONALD, Jason (2007), *American Ethnic History. Themes and Perspectives*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- MIRSKY, Georgiy I. (1997), *On Ruins of Empire: Ethnicity and Nationalism in the Former Soviet Union*, Westport, CT: Greenwood Publishing Group.
- MONTAGU, Ashley (1950), *The Race Question*, UNESCO.
- OBERSCHALL, Anthony (2007), *Conflict and Peace Building in Divided Societies. Responses to Ethnic Violence*, New York: Routledge.
- ÖZKIRIMLI, Umut (2008), *Milliyetçilik Kuramları. Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- ÖZMEN, Abdurrahim (2006), *Tur Abdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etnoloji Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÖZTOPRAK SAĞIR, Meral-H. Serkan Akıllı (2004), "Etnisite Kuramları ve Eleştirisi", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XXVIII/1, s.1-22.
- ROY, Olivier (2000), *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev., Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları.
- SCHERMERHORN, Richard Alanzo (1996), "Ethnicity and Minority Groups", *Ethnicity*, (ed. John Hutchinson-Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press, s.17-18.

- SHANKLAND, David (1999), "Antropoloji ve Etnisite: Yeni Alevi Hareketinde Etnografyanın Yeri", *Alevi Kimliği* (ed. T. Olsson vd.), çev., B. Kurt Torun-H. Torun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.20-31
- SHAW, R. Paul-Yuwa WONG (1989), *Genetic Seeds of Warfare: Evolution, Nationalism and Patriotism*, London: Unwin Hyman.
- SHILLS, Edward (1957), "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory", *The British Journal of Sociology*, VIII/2, s.130-145.
- SIMMEL, Georg (1999), *Çatışma Fikri ve Modern Kültürde Çatışma*, hzl. Ahmet Aydoğan, İstanbul: İz Yayıncılık
- SMITH, Anthony D. (2002), *Ulusların Etnik Kökeni*, Ankara: Dost Kitabevi.
- SOLLORS, Werner (ed) (1991), *The Invention of Ethnicity*. New York: Oxford University Press.
- SOLLORS, Werner (ed) (1996), *Theories of Ethnicity. A Classical Reader*, New York: New York University Press.
- SOLLORS, Werner (2000), "Terms from the English Dictionary", *Interracialism: Black-white intermarriage in American history, literature, and law* (ed. Werner Sollors), Oxford & New York: Oxford University Press, s.211-219.
- SOLOMOS, John-Les Back (1999), "Marxism, Identity and Ethnicity", *Race, Identity and Citizenship. A Reader* (ed. Rodolfo D. Torres, Louis F. Miròn, Jonathan Xavier Inda), Massachusetts-Oxford: Blackwell Publishing.
- SOMERSAN, Semra (2004), *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SUVARİ, Ç. Ceyhan (2005), "Alevilik Bir Etnisite midir?", *Radikal2*, 13.11.2005.
- SWINGWOOD, Alan (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev., Osman Akinhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- AHD, (1992), *The American Heritage Dictionary of the English Language* (ed. Anne H. Soukhanov), Boston: Houghton Mifflin.
- TONKIN, Elisabeth-Maryon McDONALD-MALCOLM CHAPMAN (1996), "History and Ethnicity", *Ethnicity* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press, s.18-24.
- TONNIES, Ferdinand (2001), *Community and Civil Society* (ed. Jore Harris). West Nyack: Cambridge University Press.
- TS (2005), *Türkçe Sözlük*, hzl. Ş. Haluk Akalın vd., 10. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1999), *Etnik Sosyoloji*, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- VAN DEN BERGHE, Pierre (1989), *Stranger in Their Midst*. Niwot, CO: University of Colorado Press.
- VAN DEN BERGHE, Pierre (1994a), *The Ethnic Phenomenon*, London: Praeger.
- VAN DEN BERGHE, Pierre (1994b), "A Socio-Biological Perspective", *Nationalism* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press, s.55-63.
- VAN DEN BERGHE, Pierre (1996), "Does Race Matter", *Ethnicity* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press, s.57-62.
- VAN EVERA, Stephen (2001), "Primordialism Lives!", *apsa-cp (Newsletter of the Organized Section in Comparative Politics of the American Political Science Association)*, XII/1 s.20-22.
- WEBER, Max (1978), *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology* (ed. Guenther Roth-Claus Wittich), Berkeley: University of California Press.
- WICKER, Hans-Rudolf (1997), "Introduction: Theorizing Ethnicity and Nationalism", *Rethinking Nationalism and Ethnicity: The Struggle for Meaning and Order in Europe* (ed. H. R. Wicker), Oxford-New York: Berg.
- WOLF, Kurt H. (ed.) (1950), *The Sociology of Georg Simmel*, Glencoe: The Free Press.
- WOLF, Stefan (2006), *Ethnic Conflict. A Global Perspective*, Oxford-New York: Oxford University Press.